

UDK 322 (497.6) "1878/1918"

23 (497.6) "1878/1918"

Izvorni naučni rad

BENJAMIN KÁLLAY I VRHBOSANSKI NADBISKUP JOSIP STADLER. PROBLEMI KATOLICIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Zoran Grijak

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Abstract: The author analyses the attitude of Austro-Hungarian authorities in Bosnia and Herzegovina to its Catholic Church in the context of confessional policy of their joint Minister of Finance B. Kallay. The author has found that the reliance of Austro-Hungarian authorities on Muslim landlords (beys), and great influence of Hungarians on the circumstances in Bosnia and Herzegovina caused anger among the highest Catholic dignitaries in the country epitomized in Archbishop Stadler who expected to see a more favorable status for the Catholic Church and population after the annexation of BiH by the Monarchy. The fact that Austro-Hungarian authorities relied on Muslims, reflected in their strong reaction when Muslims converted to Catholicism and in strict legislation on the issue of conversion, the author explains by their efforts not to disturb the fragile ethnic and confessional balance, as well as by the interest to secure a long-term presence of the Monarchy in Bosnia and Herzegovina. The author corroborates her theses with some less known documents.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy, Bosnia and Herzegovina, J. Stadler, B. Kallay, Catholicism

Abstrakt: Autor u članku analizira odnos austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini prema Katoličkoj crkvi u kontekstu konfesionalne politike zajedničkog ministra financija B. Kallaya. Utvrdio je da su oslonac austrougarskih vlasti na muslimanski veleposjednički (begovski) sloj i veliki

utjecaj Mađara na prilike u Bosni i Hercegovini izazvali ogorčenje kod najvišeg katoličkog velikodostojnika u zemlji nadbiskupa Stadlera, koji je očekivao da će se uvrštavanje Bosne i Hercegovine u sklop Monarhije bitnije odraziti na položaj Katoličke crkve i katoličkog stanovništva. Oslonac austrougarskih vlasti na muslimane, koji se očitovao i u oštrom reagiranju vlasti prilikom konverzija muslimana na katolicizam i rigoroznom reguliranju zakonskih propisa s tim u vezi, autor objašnjava njihovim nastojanjem da se ne poremeti osjetljiva nacionalna i konfesionalna ravnoteža, ali i interesima dugoročnije prisutnosti Monarhije u Bosni i Hercegovini. Svoje teze potkrepljuje nekim manje poznatim dokumentima s tim u vezi.

Ključne riječi: *Austro-Ugarska Monarhija, Bosna i Hercegovina, J. Stadler, B. Kállay, katolicizam*

“Bosnische Frage braucht aber jetzt nur eines: sachliche Beurtheilung”¹

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. kulturne i socijalne težnje pojedinih etničkih zajednica mogle su se promicati samo putem njihovih vjerskih i kulturnih organizacija. Austrougarske vlasti nisu mijenjale takvo stanje sve do prvoga desetljeća XX. stoljeća, kada dopuštaju osnivanje političkih stranaka. Uzimajući u obzir snažan utjecaj vjerskih zajednica na život bosanskohercegovačkog pučanstva odmah su poduzele mjere za uspostavljanje kontrole nad djelovanjem vjerskih institucija. S dolaskom Benjamina Kállaya na položaj zajedničkog ministra financija oblikuje se austrougarska politika prema Bosni i Hercegovini, koja će se održati sve do propasti Monarhije 1918. godine.²

¹ *Die Lage der Mohamedaner in Bosnien*, von einem Ungarn [B. Kállay], Beč, 1900., 126.

² B. Kállay (Nagykállo, 22. XII. 1839.-Beč, 13. VII. 1903.) još je kao mladić naučio srpski, ruski i turski jezik. J. Andrassy je kao ministar predsjednik postigao da Kállay kao dvadesetdeveogodišnjak bude imenovan generalnim konzulom u Beogradu (1869.-1875.), što je, s obzirom na Kállayeve godine predstavljalo izuzetak u diplomatskoj praksi Monarhije. Tijekom boravka u Srbiji Kállay zamjećuje ruski utjecaj u toj zemlji te o tome izvješćuje Beč. Na mađarskom je objavio knjigu o povijesti srpskog ustanka, koja postoji i u njemačkom prijevodu, *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807-1810*, Beč, 1910. i knjigu o srpskoj povijesti, *Geschichte der Serben*, Budapest, Wien, Leipzig, 1878. koja je uskoro prevedena na srpski jezik, *Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1882.) Od ostalih njegovih djela posebice valja izdvojiti *Die Orientpolitik Rußlands (1878.)*. Nakon povratka u Budimpeštu brani Andrassyjeve ideje o opravdanosti zauzeća Bosne i Hercegovine, protiv kojega je bilo

B. Kállay za građanskog doglavnika (civilnog adlatusa) najprije postavlja banatskog veleposjednika Fedora Nikolića. Njegovim izborom vlasti su težile pridobiti vodeće slojeve srpskog građanstva. Ta očekivanja nisu se ispunila, jer su srpski nacionalistički krugovi u Bosni i Hercegovini težili prema pridruženju Bosne i Hercegovine Srbiji, a osim toga nikada nisu prihvatili Nikolića, ne samo zbog položaja koji je zauzimao, nego i zbog njegova mentaliteta ugarskog Srbina, koji im je bio stran. Doživljavali su ga više kao predstavnika vlasti, a ne kao pripadnika svoje zajednice.³ Austro-ugarske vlasti ubrzo su napustile srpski, kao i raniji hrvatski politički smjer u bosanskohercegovačkoj upravi, koji je završio krajem 1878. uklanjanjem generala Josipa Filipovića iz Bosne i Hercegovine. Barun Nikolić odlazi iz Bosne i Hercegovine 1886. godine, a B. Kállay počinje provoditi politiku onemogućavanja institucionalizacije hrvatskog i srpskog nacionalnog pokreta u Bosni i Hercegovini, težeći stvoriti bošnjačku naciju kao protutežu hrvatskoj i srpskoj. Premda je ideologija bošnjaštva bila promicana od dijela bosanskih franjevaca, napose od strane fra Antuna Kneževića,⁴ hrvat-

mađarsko javno mnijenje i mnogi ugarski političari. 10. IV. 1877. Franji Josipu I. predao je memorandum u kojem je izložio svoje ideje o upravi Monarhije u Bosni i Hercegovini. Godine 1878. zastupnik je Monarhije u međunarodnoj istočnorumelijskoj komisiji u Plovdivu, a 4. IX. 1878. postavljen je za prvoga odjelnog predstojnika u Ministarstvu vanjskih poslova. Od 1882. do 1903. kao zajednički ministar financija Austro-Ugarske Monarhije upravlja Bosnom i Hercegovinom. Vidi: *Meyers Lexikon*, sv. VI., Leipzig, 1927., 877.; L. Thallóczy, *Benjamin von Kállay, Gedenkrede*, Budimpešta, 1909.; Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882 – 1903)*, Sarajevo 1987.

³ A. Malbaša, *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni i Hercegovini u vrijeme režima Benjamina Kallaya*, I. dio, (1882.-1896.), Osijek, 1940., 47.

⁴ A. Knežević oblikovao je svoju viziju rješenja političkog položaja Bosne i Hercegovine još prije austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine. Inzistirao je na bošnjaštvu kao nacionalnoj kategoriji, koja bi obuhvaćala sve tri konfesionalne grupacije i na političkoj autonomiji Bosne i Hercegovine. Bio je protiv austrougarske okupacije, kao i protiv mogućeg pripojenja Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, odnosno Srbiji. Ipak, kada je donijeta odluka o austrougarskoj okupaciji, nije držao da joj se treba suprotstavljati, jer je uspostavu nove vlasti smatrao manjim zlom od postojeće turske. Prema novoj vlasti postupno je oblikovao pozitivan stav, smatrajući da će ona Bosnu i Hercegovinu dovesti do pune samostalnosti i politički je osnažiti. Vidi: Slavko Anto Kovačić, *Antun Knežević. Njegovi pogledi na povijest Bosne i njezine probleme u drugoj polovici 19. stoljeća*, Sarajevo, 1976.; Isti, *Pogledi fra Antuna Kneževića na odnos Bosne prema Ugarskoj i Austro-Ugarskoj, Nova et vetera (dalje NeV)*, (Sarajevo), XXVIII/1878., 208.; J. Džambo, *Bosanski franjevci i austrougarska okupacija BiH, NeV*, XXXII/1981., 101.-103.; M. Karamatić, *Franjevci Bosne i Hercegovine u vrijeme austrougarske uprave*, Sarajevo, 1992., 41.-42.

sko pučanstvo nije ju prihvatilo, jer kod njega u to vrijeme još uvijek dominira katolički vjerski osjećaj. Među bosanskim franjevcima uz bošnjačku postojala je i jugoslavistička grupa, okupljena oko *Glasnika jugoslavenskih franjevaca* (1877.). Tek sredinom devedesetih godina kod bosanskih franjevaca bošnjaštvo i jugoslavenstvo uzmiču pred hrvatskim nacionalnim osjećajem, o čemu svjedoči i promjena naslova *Glasnika jugoslavenskih franjevaca* u *Franjevački glasnik* 1895. godine. U Hercegovini je razvoj nacionalne svijesti bio brži i neposredniji. Uz pomoć biskupa fra Paškala Buconjića don Frano Miličević promicao je pravaške ideje u novinama *Hercegovački bosiljak* (1883.-1884.); *Novi hercegovački bosiljak* (1884.-1885.), *Glas Hercegovca* (1885.-1896.) i *Osvit* (1898.-1907.).⁵

Srpskom pučanstvu bošnjaštvo je bilo još više strano nego hrvatskom, jer kod njega, pod utjecajem Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC), ranije dolazi do oblikovanja srpskog nacionalnog identiteta. Zemaljska vlada u Sarajevu pozorno je pratila srpski tisak koji se iz Novog Sada i Beograda širio po Bosni i Hercegovini, u kojem se kritiziraju austrougarske vlasti i promiču velikosrpska stajališta. Dakle, promicanje bošnjačke orijentacije od strane zajedničkog ministra financija B. Kállaya nije moglo naići na prihvaćanje kod hrvatskog pučanstva, kod kojega još uvijek uz bošnjaštvo i jugoslavenstvo dominira konfesionalni moment i kod srpskog pučanstva, koje se već sasvim jasno nacionalno identificira. Bošnjaštvo je bilo napose usmjereno prema muslimanima i to prema muslimanskim veleposjedničkim krugovima, a bilo je povezano s Kállayevim planovima o vezivanju Bosne i Hercegovine uz Austro-Ugarsku Monarhiju s osloncem na ekonomski moćni begovski sloj. Uvjeti za tu suradnju s muslimanske strane bili su stvoreni kada su austrougarske vlasti odlučile održati zatečeno stanje u agrarnim odnosima, koji su predstavljali najvažnije socijalno pitanje u Bosni i Hercegovini. Ideolog bošnjačke i mađarofilske orijentacije među muslimanima u Bosni i Hercegovini postao je bivši gradonačelnik Sarajeva Mehmed beg Kapetanović Ljubušak,⁶ koji je,

⁵ Vidi o tomu opširnije: Tomo Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.)*, *Povijesno-teološki prikaz*, Mostar, 1994., 208.-209.

⁶ Mehmed beg Kapetanović Ljubušak (Vitina, 19. XII. 1839.-Sarajevo, 29. VII. 1902.) Bavio se proučavanjem kulturne povijesti bosanskohercegovačkih muslimana. Znao je turski, arapski i perzijski jezik, prikupljao je usmenu predaju muslimana i prvi je započeo onomastička istraživanja u Bosni i Hercegovini. Bio je gradonačelnik Sarajeva, zastupnik u turskom parlamentu, a poslije austrougarskog zauzeća opet sarajevski gradonačelnik. Sudjelovao je u otporu austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine. Kada je Josip Sertić postavljen na čelo sarajevskog magistrata general Josip Filipović poslao ga je da upita fra Grgu Martića kako se usudio na listu kandidata za magistrat staviti Mehmed bega Kapetanović Ljubušaka kada je ovaj predvodio vojsku protiv njega u Busovači i Klokotima. Fra Grga Martić, *Zapamćenja (1829.-1878.)*, Zagreb, 1906., 105. O ugledu koji je Kapetanović kasnije uživao svjedoči

u cilju promicanja ideje o muslimanima kao posebnom narodu, a zatim kao posebnoj bošnjačkoj naciji, izdao dvije propagandne brošure - *Što misle muhamedanci u Bosni*, (Sarajevo, 1886.); *Budućnost ili napredak muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo, 1893.).⁷ Godine 1891. Ljubušak je pokrenuo i poseban list *Bošnjak*.⁸ Brošuru *Što misle muhamedanci u Bosni*, Ljubušak je objavio u povodu teksta *Bosnische Gegenwart und nächste Zukunft*, koji je nepoznati autor objavio u Leipzigu 1886., iznoseći tezu da su muslimani neprijatelji Austrijé, te da se nadaju da će se Bosna vratiti pod osmansku upravu. Nasuprot navedenoj tezi, Ljubušak iznosi tvrdnju o lojalnosti bosanskohercegovačkih muslimana austrougarskim vlastima, utemeljujući tu tvrdnju na *Kura'nu*, prema kojem različita vjerska pripadnost podanika i vladara nisu prepreka za obavljanje podaničkih obveza. Razlikujući vjerski i nacionalni moment kod muslimana, Ljubušak u brošuri *Što misle muhamedanci u Bosni* promiče stajalište da bosanskohercegovački muslimani nisu samo vjerska, nego i etnička zajednica, dok u brošuri *Budućnost ili napredak muhamedanaca u Bosni i Hercegovini* njegovo mišljenje evoluirala u tvrdnju o bosanskoj narodnosti muslimana kao posebnom ogranku južnoslavenske zajednice. Glede pripadnosti Hrvata i Srba i odnosa muslimana prema njima, Ljubušak je ustvrdio da su ogranci istog naroda kojemu pripadaju i muslimani: "Što se tiče Hrvata i Srba, to su ogranci jugoslavenskog viteškog naroda, kao što smo i mi isto jedan ogranak, te se na prvome mjestu nalazimo."⁹ Svjedočanstvo o Ljubušakovom uvjerenju da se muslimani u potrazi za političkim osloncem ne trebaju okrenuti prema Hrvatima i Srbima, nego prema Mađarima pruža sljedeća rečenica: "Mađžari (Ugri) to je starodrevni viteški istočni narod, koji je od vajkada muslimanima srodni i

činjenica da je bio jedini beg kojemu su austrougarske vlasti dopustile uporabu plemićkog naslova (*von Vitina*). Radi promicanja ideje o bošnjačkoj naciji pokrenuo je list *Bošnjak* (1891.). Vidi: *Hrvatski leksikon*, sv. I, Zagreb, 1996., 568.

⁷ O drugoj Kapetanovićevoj brošuri Zemaljska vlada u Sarajevu obavijestila je Zajedničko ministarstvo financija u izvještaju od 2. II. 1893. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, (dalje: ABH), Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina, (dalje: GFM, Präs. BH), sign. 91/1893.

⁸ Institut za književnost u Sarajevu objavio je 1992. *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanović Ljubušaku*, u ediciji *Zbornici*, knjiga X. U tom je zborniku objavljeno nekoliko radova o Ljubušakovim nacionalno-političkim shvaćanjima. Vidi: Rašid Durić, Ljubušakovo djelo u političkom i kulturnom saobražavanju muslimanskog sa južnoslavenskim etnosom, n. dj., 125.-135.; Mustafa Imamović, List *Bošnjak* i pitanje nacionalne identifikacije muslimana, n. dj., 137.-161.

⁹ Mehmed beg Kapetanović Ljubušak, *Budućnost ili napredak muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1893., 13.

glavni prijatelj.”¹⁰ Ovdje valja naglasiti da Ljubušakova konstatacija o prijateljstvu muslimana i Mađara nije bila bez osnova. Dovoljno je prisjetiti se filoturskog raspoloženja mađarske javnosti i velikog dijela mađarskih političara u vrijeme bosanskohercegovačkog ustanka (1875.-1878). Zemaljska vlada u Sarajevu obratila je veliku pozornost Ljubušakovoj brošuri.¹¹ O tomu svjedoči izvješće zemaljskog poglavara Johanna Appela Zajedničkom ministarstvu financija, iz kojega se vidi da je rukopis Ljubušakovog djela naišao na pozitivan prijem kod austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini. Kao smisao djela navodi se nastojanjima vlasti počudna Ljubušakova želja da muslimansko pučanstvo u Bosni i Hercegovini izvuče iz pasivnosti i otvori prema suradnji s pripadnicima drugih konfesija i austrougarskim vlastima i navede ga da, u interesu vlastitog napretka, razvije rodoljubni osjećaj prema domovini, odnosno Monarhiji u kojoj se ova našla, i sudjeluje u modernim gospodarskim i kulturnim prilikama, koje je donijela uklopljenost Bosne i Hercegovine u Monarhiju.¹² Nakon temeljite analize Ljubušakova rukopisa zemaljski poglavar Appel zauzeo je stajalište da, s obzirom na opća politička stajališta koja Monarhija promiče u Bosni i Hercegovini, ne postoje nikakve bojazni da bi mogao imati negativne posljedice, te stoga treba dopustiti njegovo objavljivanje u formi brošure.¹³

¹⁰ Isto, 12.

¹¹ Bericht der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 27. Jänner 1893 Nr. 110. reservat (povjerljivo, op. Z. G.) an das hohe k. und k. Gemeinsame Ministerium (über die Absicht des Mehmed beg Kapetanović eine Brochüre “Budučnost Muhamedovaca” herauszugeben., ABH, GFM, Präs. BH, sign. 91/1893. Dokument je na pisanoj gotici kao i sveukupna korespondencija austrougarskih službenika koja se citira u ovome radu. S gotice transkribirao Zoran Grijak.

¹² Wie der Inhalt dieses Manuscriptes entnehmen läßt, tritt Kapetanović in freimütigsten Weise mit dem Mahnrufen seine Glaubensgenossen hervor, sie mögen im Interesse ihres Fortschrittes auf culturellen und volkswirtschaftlichen Gebiete die Passivität, in der ein Theil der Mohanedaner aus gründen kleinlichem Bedenken und Erwägungen noch immer verhaart abschütteln, sich die Verhältnisse, welche dem Fortschritte gegenwärtig ein einmals früher günstig sind nutzbar machen, ihre Kinder der günstigen Ausbildung theilhaftig werden lassen, und ihrer patriotischen Pflicht gemaß gleich ihren Brüdern der der anderen Confessionen den Wettbeverb auf dem Gebiete der fortschreitenden Entwicklung des Vaterlands durch zielbewußtes und verständnißvolles Handeln aufnehmen und Auffassungen die die geistige Indolenz bekunden in den Kreisen der Mitbürger mit Rath und That bekämpfen. Isto.

¹³ “Dagegen den Inhalt der Veröffentlichung des vorliegenden Aufsatzes vom allgemeinen politischen Standpunkte keinerlei Bedenken obwalten, so gestattet sich die Landes-Regierung im Grunde des vorangeführten den ergebensten Antrag zu stellen: das hohe Ministerium gerufe nach Prüfung dessen Inhaltes die Landes- Regierung geneigtest zu ermächtigen, dem

Oslonac austrougarskih vlasti na muslimane i velik utjecaj ugarskih političara na prilike u Bosni i Hercegovini na hrvatskoj su strani izazvali gorčinu.¹⁴ Izrazi hrvatskog nezadovoljstva bošnjačkom nacionalnom politikom austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini bili su posebice snažni u veljači 1892. godine. Austrijsko ministarstvo unutarnjih poslova je, nakon primitka izvješća okružnog predstojnika iz Zadra, da je u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljen članak pod naslovom "O Bošnjaku i Bošnjakovićima", pribjegli zabrani, odnosno primjenilo je cenzuru.¹⁵ Zabrana očevitno nije urodila očekivanim plodom, jer se uskoro u *Katoličkoj Dalmaciji* pojavio novi članak pod naslovom "Na Bošnjaka lista nije jedan čača",¹⁶ kojim se otvoreno sugerirala povezanost uredništva lista *Bošnjak* s austrougarskim vlastima. U članku se kritizira pisanje *Bošnjaka*, a austrougarskim vlastima upućuje prigovor da politiku u Bosni vode Nijemci Mađari i Srbi. Pisac izvješća zaključio je da *Katolička Dalmacija* tim člankom ne potiče samo na mržnju prema austrougarskim vlastima u Bosni i Hercegovini, nego pobuđuje i mržnju između pripadnika pojedinih religija i nacija.¹⁷

Kapetanović die erbetene Bewilligung zur Publizi[e]rung dieses eines Aufsatzes in Broshürenform ertheilen zu dürfen." Isto.

¹⁴ O zanemarivanju katoličkog pučanstva od strane austro-ugarskih vlasti vidi: L. W. Südland [Ivo Pilar], *Južnoslavensko pitanje*, Beč, 1918., 156. Pilar čak iznosi tezu da je utjecaj katolika, premda su bili najmalobrojniji, bio manji nego što im je objektivno trebao pripasti. Takvu situaciju tumači kao posljedicu pogrešne politike Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini, proizišle iz dubokog nerazumijevanja bosanskohercegovačkih prilika, napose za održanje Monarhije opasnih političkih težnji pravoslavnog pučanstva.

¹⁵ Vidi: Einsichts Akt des k. [u.] k. Ministeriums des Inneren Zl. 38. Betreffend den Bericht der K. [u.] k. Sta[a]tshalterei in Zara d. d. 1. Februar 1892, No. 515/Pr. 10. Febr.[uar] 1892., ABH, GFM, Präs. BH, sign. 96/1892.

¹⁶ Službenik u ministarstvu unutarnjih poslova u Beču očevitno nije znao hrvatski jezik, pa je krivo prepisao naslov, kojega je smisao da list *Bošnjak*, kojega je u Sarajevu izdavao Mehmed beg Kapetanović, nema samo jednog čaču (oca), odnosno da iza njega ne stoje samo muslimanski veleposjednici, nego i "drugi otac", austrougarske vlasti. Vidi: K. [u.] K. des Inneren Zl. 37. (...) betreffend den Bericht der k. [u.] k. Sta[a]tshalterei in Zara d. d. 30. Jänner 1892. No. 478. (...) laut Bericht der k. [u.] k. Bezirkhauptmannes in Zara vom 28. Jänner 1892., Zl 36., Wien, 16. Februar 1892. ABH, GFM, Präs. BH, sign. 98/1892.

¹⁷ "Die Nummer 5 der derselbst erscheidenden Zeitschrift "Katolička Dalmacija" (...) mit den Worten "Na Bošnjaka lista nije jedan čača (...)" beginnenden und mit "a notis ad ignota fit demonstratio" (od onoga što je poznato ukazivati na nepoznato, op. Z. G.) endigenden Theiles des mit "O Bošnjaku i Bošnjakovićima" überschriebenen Artikels, in welchem anlässlich einer Kritik der Tendenz der Zeitschrift "Bošnjak" dadurch zum Haße wi[e]der die

Nezadovoljstvo držanjem novih vlasti prema katolicima u Bosni i Hercegovini bilo je prisutno i kod bosanskih franjevaca, koji su očekivali da će nakon zauzeća mogućnosti njihova djelovanja biti znatno šire i povoljnije. Fra Antun Knežević napisao je zagrebačkom kanoniku i uglednom povjesničaru Franji Račkome u studenome 1883. godine: "Svak vidi da smo u sasvim kritičnu položaju, osobito katolici su koji najviše stradaju (...) Mnogo više za narod mi smo mogli raditi za turske vlade."¹⁸ Kneževićovo pismo ipak svjedoči o tomu da su bosanskohercegovački franjevci upravu katoličke Monarhije doživljavali kao čimbenik sigurnosti i da su mogućnost nastojanja pravoslavnih u Bosni i Hercegovini i Rusije na Balkanu doživljavali kao najveću prijetnju.

Odlučne u namjeri da u Bosni i Hercegovini onemogućie razvoj nacionalnih pokreta austrougarske vlasti su počele vršiti razdiobu pučanstva prema vjeroispovijesti. Međutim, ni u provedbi politike na anacionalno-konfesionalnoj osnovi nisu bile dosljedne. O tomu napose svjedoči činjenica da je Zemaljska vlada, nakon odobrenja od strane Zajedničkog ministarstva financija, tajnim dekretom od 4. ožujka 1887. dopustila uporabu srpsko-pravoslavnog imena.¹⁹ O neravnopravnosti pripadnika drugih vjeroispovijesti s obzirom na isticanje nacionalnog imena svjedoči podatak da je katolička škola u Bosni i Hercegovini prvi put nazvana hrvatskom tek 1917. godine. O neiskrenosti austrougarskih vlasti prema katoličkom episkopatu, koji se opravdano žalio na nepoštivanje principa ravnopravnosti prilikom isticanja hrvatskih i srpskih simbola, zorno svjedoči odgovor zemaljskog poglavara Appela mostarsko-duvanjskom biskupu fra Paškalu Buconjiću,²⁰ u povodu biskupove tužbe Zemaljskoj vladi da su redar-

öster[eichisch]-ungarische Verwaltung in Bosnien und Herzegowina aufzuhetzen versucht wird, daß dieselbe beschuldigt wird, daß sie mit den Magyaren, Deutschen und Serben die Politik verfolge, nicht nur zwischen den Nationalitäten, sondern auch zwischen den einzelnen Religion - gesselschaften den Haß zu erregen und lebendig zu erhalten - mit Beschlag belegt wurde." Isto.

¹⁸ A. Knežević-Franji Račkomu, Jajce, 28. XI. 1883., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, (dalje: AHAZU) Ostavština Franje Račkoga, sign. XII-A, 299/7.

¹⁹ Vidi: ABH, Fond Zemaljske vlade (Landesregierung) (dalje:LR), sign. 291/1887.

²⁰ P. Buconjić (Drinovci, 2. IV. 1835.-Mostar, 8. XII. 1910.) Filozofsko-teološki studij završio je u Ferarri. Za svećenika je zaređen 1856. Od 1859. do 1867. predaje na generalnom učilištu franjevačkog reda u Rimu. Od 1874. do 1879. bio je profesor na gimnaziji u Širokom Brijegu i kustos hercegovačke franjevačke kustodije. Papa Lav XIII. imenovao ga je 18. I. 1880. naslovnim magedskim biskupom i apostolskim vikarom za Hercegovinu, a nakon obnove redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini imenovan je 18. XI. 1881. mostarsko-duvanjskim biskupom. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb, 1989., 402.-403.

stveni organi progonom i zatvaranjem mostarskih katolika, koji su 10. siječnja 1887. javno nosili hrvatske trobojne trake, učinili prijestup povrede časti. Biskup je upozorio Zemaljsku vladu da pravoslavnim Srbima vlasti dopuštaju isticati nacionalne simbole, te da su bosanskohercegovački Hrvati katolici dovedeni u neravnopravan položaj čime se narušava od strane vlasti proklamirana jednakopravnost.²¹

U odgovoru biskupu Buconjiću zemaljski poglavar Appel u cijelosti je osporio osnovanost biskupove optužbe ustvrdivši da Zemaljska vlada svima "(...) bez obzira na vjeru koju ispovjedaju (...), jednakom mjerom mjeri."²² Iz Appelova odgovora na tužbu biskupa Buconjića vidi se da su austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini pridržale za sebe pravo proizvoljne interpretacije, kada je nošenje nacionalnih simbola demonstracija koja izaziva pripadnike drugih vjerskih i nacionalnih zajednica i remeti javni mir i poredak, a kada to nije. Nedvojbeno je da ovakvi i slični odgovori najviših predstavnika austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini nisu mogli zadovoljiti katolički episkopat, te da su, bezuspješno prikrivajući protežiranje pravoslavaca od organa vlasti, ozbiljno narušavali ugled Monarhije kod najutjecajnijih hrvatskih predstavnika u Bosni i Hercegovini. Katolički velikodostojnici – vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler²³ i njegovi sufragani mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić i banjalučki biskup fra Marijan Marković - nisu mogli otkriti smisao politike protežiranja Srba i muslimana od strane austrougarskih vlasti, napose s obzirom na dugoročne intencije Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Naime, takva je politika štetila održanju Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini. Srbi su težili prema destrukciji Monarhije i političkom udruživanju Srba u Monarhiji i Bosni i Hercegovini s onima u Kraljevini Srbiji, a muslimani, koji nisu napustili nadu u povratak pod osmansku

²¹ ABH, LR, sign. 126/1887. Neprotokolirani prijepis nalazi se i u Arhivu biskupskog ordinarijata u Mostaru.

²² Isto.

²³ J. Stadler (Brod na Savi/Slavonski Brod/, 24. I. 1843.-Sarajevo, 8. XII. 1918.) Za svećenika je zaređen u Rimu 1868. Od 1869. predaje fundamentalnu teologiju na Nadbiskupskom liceju u Zagrebu, a od 1874. fundamentalnu teologiju i ontologiju na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1877. do 1881. bio je dekan Bogoslovnog fakulteta. Napisao je prvi filozofsko-teološki kompendij na hrvatskom jeziku. Kada je u Bosni i Hercegovini 1881. obnovljena redovita hijerarhija imenovan je prvim vrhbosanskim nadbiskupom. Stadlerovo djelovanje do izbora za nadbiskupa istražio sam u magistarskim radu *Josip Stadler do ustoličenja za vrhbosanskog nadbiskupa 1882.*, pohranjenom u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a njegovo djelovanje u Bosni i Hercegovini u knjizi *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., nastaloj na temelju istoimene disertacije.

vlast, težili su ostvariti autonomni položaj Bosne i Hercegovine u okviru Osmanskog carstva, odnosno u okviru Austro-Ugarske Monarhije, nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine.

Izraze nezadovoljstva bosanskohercegovačkih Hrvata politikom austrougarskih vlasti nalazimo, premda rijetko, i u vjerskom tisku, napose u glasilu vrhbosanskog ordinarijata *Vrhbosna* (do 1887. *Srce Isusovo*), dok su se franjevačka glasila uzdržavala od iznošenja političkih stajališta. Jedan od prvih priloga takvog sadržaja u *Vrhbosni*, koji svjedoči o velikom ogorčenju hrvatskog pučanstva politikom austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, ali i šire, nalazi se u pjesmi pod naslovom "Ideja za život" iz 1892., u kojoj se iznosi misao da su se Hrvati odrekli svojih prava i sloboda u korist drugih naroda, koji su ih zatim sputali okovima, te im preostaje jedino da sami sebe spase.²⁴ Zemaljska vlada u Sarajevu odmah je na navedenu pjesmu primijenila cenzuru. U razgovoru s predstavnicima vlasti uredništvo *Vrhbosne* nije moglo osporiti navedene prigovore, te je primjenu cenzure na navedenu pjesmu moralo ocijeniti kao "opravdanu".²⁵ Pjesma "Ideja za život" imala je jasnu političku poruku. Kritizirala je politiku austrougarskih vlasti prema Monarhiji vjernim Hrvatima, te nije nikakvo čudo da se našla na udaru cenzure. Međutim, cenzura je na *Vrhbosnu* često primjenjivana potpuno bezrazložno, i na sam spomen hrvatskog imena, proizvoljnom odlukom pojedinih službenika odjela za cenzuru pri Zemaljskoj vladi, te se nadbiskup Stadler s tim u vezi 17. svibnja 1894. obratio zemaljskom poglavaru Appelu. Najprije je upozorio na činjenicu da je *Vrhbosna* zbog visoke kvalitete svojih priloga vrlo popularna i izvan Bosne i Hercegovine, u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, južnoj Ugarskoj, Štajerskoj i Kranjskoj. Za cenzuru, koja se ranije na list primjenjivala jedanput do dvaput godišnje, a u posljednje vrijeme gotovo na svaki broj, ustvrdio je da je bezrazložna, jer se uglavnom primjenjuje na tekstove koji se odnose na katolički nauk ili na povijesne činjenice o kojima govori svaka povijesna knjiga. Prigovorio je vlastima da prema pravoslav-

²⁴ *Vrhbosna*, 1892, br 19. (1. X. 1892.)

²⁵ Govoreći o razlozima primjene cenzure na pjesmu "Ideja za život", zemaljski poglavar J. Appel je, u pismu upućenom zajedničkom ministru financija B. Kállayu 5. X. 1892., ustvrdio sljedeće: "Dieses Gedicht ist nach Inhalt und Tendenz ein Hochpolitisches und konnte es nur verwundern, daß die Redaktion der *Vrhbosna* einen solchen Aufsatz, der sich mit dem von diesem kirchlichen Blatte seinerzeit unterbreiteten und von hieraus auch genehmigten Programme absolut nicht vereinbaren läßt, doch in das Blatt aufzunehmen versuchte. Nach eingezogenen Informationen soll übrigens die Redaktions von vorneherein darauf gefaßt gewesen sien, daß die Präventivcensur dieses Poëm (danas bez prijeglasi, op. Z. G.) beanstanden werde. Gelegentlich der aus Anlaß dieser Inhibi[e]rung gepflogenen Rücksprache hat die Redaktion ohne weiters zugegeben, daß diese Maßregel begründet sei." ABH, GFM, Präs. BH, sign. 700/1892.

cima i muslimanima ne postupaju na sličan način. Smatrao je sasvim neopravdanim i brisanje riječi "Hrvati", "hrvatski" i njihove izvedenice, jer su čitatelji *Vrhbosne* pretežitim dijelom Hrvati, pa se spominjanjem hrvatskog imena nikoga ne vrijeda. Brisanje hrvatskog imena iz *Vrhbosne* Stadleru se činilo posebice čudnim zbog toga što se u političkim listovima to nije činilo, a čini se u vjerskom listu kakav je *Vrhbosna*, za koji je ustvrdio da mu zadaća nije raspravljati o hrvatstvu i državnoj pripadnosti Bosne i Hercegovine, pa stoga to i ne radi.²⁶

U nemogućnosti da svoje nacionalne težnje ostvare osnivanjem političkih društava i ustanova, Hrvati u Bosni i Hercegovini poduzeli su inicijativu okupljanja na vjerskoj i kuturnoj osnovi. Važnu ulogu u buđenju nacionalne svijesti imala su pjevačka društva. Ona su također nailazila na otpor vlasti glede isticanja nacionalnog imena. U prvo vrijeme u njihov je naziv mogao biti uvršten samo zemljopisni pojam kao na primjer "Vlašić" i "Trebević". Izbor imena hrvatske povijesne ličnosti bio je zabranjen, ako je njezino ime asociralo na integraciju Bosne i Hercegovine sa širim hrvatskim područjem. Austrougarske su vlasti posebice obraćale pozornost proslavama u čast povijesnih ličnosti koje su imale općehrvatski značaj, pozorno prateći držanje bosanskohercegovačkih Hrvata na tim proslavama. Izvješća s tih proslava pokazuju da je kod hercegovačkih Hrvata ranije nego kod bosanskih došlo do razvoja hrvatske nacionalne svijesti. Zemaljski poglavar J. Appel poslao je 20. rujna 1890. zajedničkom ministru financija B. Kállayu izvješće u kojem je opisao sudjelovanje bosanskohercegovačkih Hrvata na svečanom otkrivanju spomenika fra Andriji Kačiću Miošiću u Makarskoj 26. kolovoza 1890. godine. Na proslavi su bili znatno manje zastupljeni bosanski Hrvati od hercegovačkih - uz 128 hercegovačkih Hrvata bila su samo dvojica bosanskih franjevac kao predstavnici provincije Bosne Srebrene.²⁷ U izvješću se navodi da su hrvatski "ekstremisti" (kroatische Ultra's), napose iz Starčevićeve stranke, iskoristili svečanost za političku demonstraciju, pri čemu je došlo i do ekscesa. U opisu držanja pravoslavnog (srpskog) pučanstva prema svečanosti Appel iznosi zanimljive zaključke. Ustvrdio je da su pravoslavci zauzeli odbojno držanje prema proslavi, premda su svjesni Kačićevih zasluga za nacionalnu književnost. Razlog takvom držanju pravoslavnih Appel nalazi u njihovoj pretpostavci, za koju je ustvrdio da se pokazala točnom, da će se Ka-

²⁶ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 91/1894.

²⁷ "An der Kačić-Feierlichkeit haben sich im Ganzen aus Bosnien Hercegovina etwa 130 Personen beteiligt; das Hauptcontingent stellen hiebei die Katholiken aus Mostar und den Bezirken Ljubuški und Stolac. Aus Sarajevo haben sich nach Makarska nur zwei Franziskaner begeben und lag deren Entsendung nach angeholten Informationen lediglich die Absicht zu Grunde, damit die bosnische Ordensprovinz bei der Denkmalenthüllungsfeier eines Mitgliedes des Franziskaner Ordens nicht unvertreten bleibe." ABH, GFM, Präs. BH, sign. 562/1890.

čićevoj proslavi dati hrvatsko nacionalno obilježje.²⁸ Appelovo objašnjenje razloga izostanka pravoslavaca s Kačićeve proslave iznimno je važno, jer svjedoči da on, unatoč tomu što je na položaju zemaljskog poglavara bio od 1882. do 1903., nije uočavao različitost hrvatske i srpske kulturne baštine. Naime, Andrija Kačić Miošić eminentna je osoba hrvatske kulturne baštine.

Sa sazrijevanjem nacionalne svijesti u širim slojevima hrvatskog pučanstva u Bosni i Hercegovini bili su sve češći pokušaji nazivanja pjevačkih društava hrvatskim imenima čemu su se austrougarske vlasti energično suprotstavljale. Posebice ih je uznemirio zahtjev mostarskog pjevačkog društva, kojim se tražila promjena imena u "Tomislav" ili "Hrvoje". Isticanje imena "Hrvoje" protumačile su kao asocijaciju na Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji je odlučno utjecao na tijek bosanske povijesti na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće. Bio je herceg splitski, veliki vojvoda bosanski, a zbog svojih stalnih borbi s ugarskim kraljem Žigmundom dobio je od napuljskog dvora i titulu. Vlastima je posebice nepoćudna bila činjenica da je tražio izuzeće hrvatskih zemalja ispod krune sv. Stjepana.²⁹ Preporučujući da uprave društava uzmu imena nekih povijesnih ličnosti - nekog bana, kralja ili vladara srednjovjekovne Bosne, ali samo pod uvjetom da im se vlast nije protezala na druge hrvatske krajeve, vlasti su nastojale potisnuti sve ono što je upućivalo na veze bosanskohercegovačkih Hrvata s Hrvatskom i potaknuti njegovanje domaćih bosanskih tradicija, odnosno integraciju hrvatskog pučanstva na bošnjačkoj nacionalnoj osnovi. Suočene sa upornim zahtjevima mostarskih Hrvata da im se pjevačko društvo nazove "Hrvoje" vlasti su ipak 1888. dopustile taj naziv. Promicanju hrvatskih nacionalnih težnji u početku je davao pečat Mostar. Za vrijeme proslave jubileja Hrvatske dioničke tiskare i glasila *Osvit*, u Mostaru je 2. i 3. travnja 1899. održan niz proslava na kojima su sudjelovali predstavnici političkih stranaka iz Hrvatske. Preko ministra B. Kállaya caru Franji Josipu I. upućen je brzoglasnik s izrazima najiskrenije odanosti, kojim su bosanskohercegovački Hrvati i pred carem manifestirali hrvatsku nacionalnu svijest, što je samo nekoliko godina ranije bilo nezamislivo.³⁰ Po primjeru Mostara slijedile su slične akcije u Sarajevu sa društvom *Trebević*, te u Travniku s društvom *Vlašić*. Važno je upozoriti na činjenicu da se nakon mostarske

²⁸ "Wie in Dalmatien, so haben sich auch in Bosnien Hercegowina die Orthodoxen, obwohl sie die Verdienste des Kačić für nationale Dichtkunst wohl anerkennen, gegen die Kačić-Fest ablehrend verhalten, indem sie von vorneherein die tatsächlich auch zugetroffen Vermutung hatten, daß diesem Feste ein kroatisch nationales Gepräge gegeben wird." Isto.

²⁹ O Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću vidi: Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb, 1902.; Ludwig Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München-Leipzig, 1914.; Isti, *Povijest Jajca*, Zagreb, 1916.

³⁰ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 1334/1897.; 1362/1892.

svečanosti težište političkog života bosanskohercegovačkih Hrvata premješta iz Mostara u Sarajevo. Međutim, za razliku od izrazito kompaktnog političkog držanja Hrvata u Mostaru, u Sarajevu su se očitovale različite koncepcije o budućem razvoju nacionalnog pokreta Hrvata u Bosni i Hercegovini. O tomu napose svjedoče događaji povezani s instalacijom (uvođenjem) zastave *Hrvatskog pjevačkog društva Trebević* u Sarajevu 2. lipnja 1900. godine. Prilikom razgovora o instalaciji zastave, koji su vođeni na izvanrednoj skupštini društva 22. srpnja 1899., razvila se oštra rasprava o načinu instalacije zastave. Utjecajni član društva odvjetnik Jozo Sunarić iznio je prijedlog da se instalacija zastave obavi kao društvena proslava bez katoličkog vjerskog obreda posvete, dok je kanonik vrhbosanskog kaptola Ivan Koščak zahtijevao vjerski obred posvete. Uz Sunarićev prijedlog, motiviran težnjom da se od *Trebevića* ne odbiju pripadnici islamske vjeroispovijesti, bio je predsjednik društva odvjetnik Nikola Mandić, te pretežiti dio hrvatske svjetovne inteligencije i franjevac. Prilikom glasovanja Sunarićev prijedlog prihvaćen je velikom većinom glasova i to aklamacijom. Svjetovni svećenici su, slijedeći upute nadbiskupa Stadlera, počeli demonstrativno napuštati društvo. Svečanost instalacije zastave održana je 2. lipnja 1900. uz nazočnost brojnih delegacija iz Banske Hrvatske, Dalmacije i Istre.

Bosanski laički katolički političari bili su svjesni svoje brojčane nemoći i nenaklonosti vladinih krugova, pa su se nadali ostvariti zadani cilj povezivanja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom uz pomoć muslimana, osjećajući se s njima povezani višestoljetnim zajedničkim životom. Smatrali su da vjera ne predstavlja barijeru međusobnom sporazumijevanju. Nadbiskup Stadler nije bio spreman na takvu žrtvu, jer je katolištvo smatrao bitnom odrednicom hrvatskog nacionalnog identiteta u Bosni i Hercegovini. Najširi slojevi muslimanskog pučanstva bili su nacionalno neopredijeljeni, a zbog stalne propagande o Stadlerovom prozelitizmu uglavnom protukatolički raspoloženi, dok je pretežiti dio begova i aga surađivao sa Srbima u borbi za vjersko prosvjetnu autonomiju, koja je u odnosu prema austrougarskim vlastima imala izuzetno opozicijsko obilježje. Stadler je stoga smatrao da *Trebeviću* treba dati katolički značaj, pri čemu se ničim ne smiju vrijeđati vjerska čuvstva muslimana. Svjedočanstvo o tomu nalazimo u njegovom pismu Strossmayeru, koje ima karakter apologije, jer su ga protivnici pokušali oklevetati. Stadler pjevačko društvo *Trebević* nije smatrao ekskluzivnim hrvatskim društvom, ali da je smatrao da je sudjelovanje muslimana u njemu toliko neznačajno da mu ne treba davati višekonfesionalni, nego samo katolički značaj, što muslimanima, zbog pretežitog sudjelovanja katolika, ne bi trebalo smetati.³¹

³¹ J. Stadler-J. J. Strossmayeru, Sarajevo, 8. V. 1900., Arhiv Biskupskog ordinarijata u Đakovu, sign. 536/1900.

Glede ocjena o Stadlerovom poistovjećivanju hrvatstva i katolištva, valja upozoriti na činjenicu da je Stadler podržavao nastojanja oko razvijanja hrvatske nacionalne svijesti kod muslimana, ali da je smatrao da najprije treba razviti hrvatsku nacionalnu svijest kod još uvijek nedovoljno nacionalno svjesnih katolika.³² Slične argumente Stadler je naveo u pismu upravi *Trebevića*.³³

U pismu Strossmayeru Stadler je ustvrdio da su aferu s posvetom zastave pjevačkog društva *Trebević* izazvali službenici Zemaljske vlade, težeći iskoristiti katolike i muslimane protiv pravoslavaca. Ta tvrdnja nije bila bez osnova. Naime, pribojavajući se političkih nastojanja pravoslavaca za priključenjem Bosne i Hercegovine Kraljevini Srbiji, austrougarske su vlasti težile stvaranju državotvornoga muslimansko-hrvatskog bloka. U cilju ostvarenja tog plana favorizirale su muslimane, kao većinski dio zamišljenog državotvornog bloka, te su oštro suzbijale svaki pokušaj afirmacije hrvatske nacionalne svijesti i katolicizma, koji su muslimani mogli shvatiti kao ugrožavanje svojih prava. Nadbiskup Stadler bio je skeptičan prema mogućnosti ostvarenja navedenog plana, držeći da bosanskohercegovački Hrvati ne smiju zatomljivati svoje vitalne političke, kulturne i gospodarske interese i žrtvovati ih nerealnim planovima austrougarskih vlasti. Da su ti planovi zaista bili nerealni svjedoči činjenica da su stvarani u jeku srpsko-muslimanske suradnje u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju, koja je imala sva obilježja političke suradnje, a u odnosu prema austrougarskim vlastima bila je oporbenog značaja. Suočene sa Stadlerovom nespremnošću da slijedi njihove političke zamisli, austrougarske su vlasti početkom XX. stoljeća donijele odluku o njegovu uklanjanju iz Bosne i Hercegovine, te su tražile prikladnu formu za provedbu tog cilja. Nadbiskupa Stadlera su pritom prikazivale kao dobrog crkvenog pastira, ali kao osobu koja uopće ne shvaća složenost vjerske i nacionalne problematike u Bosni i Hercegovini. U fondu Zajedničkog ministarstva financija u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, nalaze se dokumenti koji svjedoče da su austrougarske vlasti težile stvoriti katoličko-muslimanski blok, koji bi bio oslonac režimu i prepreka ostvarenju velikosrpskih planova u Bosni. U vrijeme afere zbog konverzije muslimanke Sale Sivrić 1903. visoki službenik Zemaljske vlade u Sarajevu dr. Kuh napisao je memorandum u kojem je iznio zamisao o katoličko-muslimanskoj suradnji. Kuhov memorandum ustvari predstavlja analizu Stadlerova djelovanja u kontekstu austrougarskih političkih intenci-

³² Isto.

³³ Zemaljska vlada podnijela je Stadlerovo pismo i članak, u kojima se kritiziraju postupci uprave *Trebevića* (*Vrhbosna*, 1900, br. 10.), na uvid cenzuri, no ova je ocijenila da nema potrebe za primjenom cenzure, jer isti ne sadrže nikakve napade protiv drugih konfesija. Nakon toga Zemaljska vlada odustala je od miješanja u spor. ABH, GFM, Präs. BH, sign. 564/1900.

ja u Bosni i Hercegovini.³⁴ Dr. Kuh veliča Stadlerove svećeničke kvalitete, ali osporava njegovu političku razboritost, jer Stadler, navodno, svojim podržavanjem konverzija muslimana na katolicizam ometa stvaranje povjerenja između katoličkog i muslimanskog pučanstva i stvaranje saveza tih dvaju elemenata, kojim bi se spriječila politička nastojanja pravoslavaca. Zanimljiva je činjenica da je dr. Kuh opću konverziju muslimana na katolicizam smatrao ne samo poželjnom, nego i mogućom, ali da je mislio da je ona stvar budućnosti.³⁵

Nastojeći ničim ne povrijediti vjerska čuvstva muslimana, austrougarske su vlasti svaku knjigu katoličkog vjerskog sadržaja, koja je iz Hrvatske, Slavonije ili Dalmacije stizala u Bosnu i Hercegovinu, podvrgavale preventivnoj cenzuri. Tako su 1896. podvrgnule cenzuri i zabranile objavljivanje pjesme pokojnog vrhbosanskog kanonika Josipa Bezića pod naslovom *Kobi u Bosni nakon mladoga ljeta 1879.*, tiskanu u Markarskoj 1879., s obrazloženjem da njezin sadržaj duboko vrijeđa vjerske osjećaje muslimana.³⁶ S druge strane za vjerska čuvstva katolika austrougarske vlasti nisu pokazivale ni približno sličnu osjetljivost, a ponekad su čak i prema najvišim katoličkim velikodostojnicima postupale grubo i neprikladno. Primjer takvog ponašanja dogodio se 1. travnja 1902., kada su kanonik vrhbosanskog kaptola Vincencije Palunko, provincijal franjevačke provincije Bosne Srebrene fra Augustin Čengiđ, rektor Vrhbosanske bogoslovije isusovac Franjo Slavić i sarajevski župnik posjetili građanskog doglavnika (civilnog adlatusa) Huga Kutscheru, s namjerom da mu čestitaju imendan, a sluga im je, u sobi u kojoj su čekali i mnogi muslimani i pravoslavci, izjavio da ne mogu biti primljeni.³⁷ Bila je to velika uvreda za Katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini, jer su povrijeđeni u dostojanstvu njezini uglednici. Vijest o ponižavanju katoličkih velikodostojnika u Sarajevu ubrzo su prenijele i bečke novine.³⁸ Radilo se, naime, o vrlo ozbiljnom ispadu visokog službenika Zemaljske vlade, koji se svojim postupkom ogriješio o jedan od temeljnih postulata austrougarske politike u Bosni i Hercegovini, koji je nalagao

³⁴ Vidi: Memorandum über die Konversionsangelegenheit Sala Sivrić, ABH, GFM, Präs. BH, sign. ad 697/1903. Hrvatski prijevod memoranduma uvršten je kao drugi prilog mojoj knjizi *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., 573.-579.

³⁵ *Isto.*

³⁶ Zemaljski poglavar Appel uputio je 9. XII. 1896. pismo ministru Kállayu, u kojem se opširno osvrnuo na uzroke zabrane Bezićeve pjesme, iznoseći kao glavni uzrok vrijeđanje vjerskih osjećaja muslimana. ABH, GFM, Präs. BH, sign. 1129/1896.

³⁷ ABH, PR, sign. 91/1902.

³⁸ Vijest o poniženju nanijetom Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini prenijele su ne samo hrvatske novine, *Obzor*, 1902., br. 21 od 21. IV. 1902., nego i novine u središtu Monarhije. Vidi: *Neue Freie Presse*, br. 13527, od 22. IV. 1902.

velik obzir prema vjerskim čuvstvima pučanstva i iskazivanje dužnog poštovanja crkvenim velikodostojnicima. Nadbiskup Stadler je, sa sjednice Nadbiskupskog duhovnog stola, održane u Sarajevu 17. travnja 1900. uputio građanskom doglavniku Kutscheri prosvjedno pismo, zahtijevajući objašnjenje njegova postupka. Težeći izgladiti nesporazum Kutschera se 23. travnja obratio pismom provincijalu Čengiću, a 24. travnja nadbiskupu Stadleru, tvrdeći da je neprimanje katoličkih uglednika posljedica nesporazuma, da mu je sluga rekao da su oni već otišli, budući da nisu htjeli drugo nego da mu čestitaju imendan.³⁹ Kutscherino naknadno opravdanje zasigurno je bilo posljedica upute ministra Kállaya, koji je nastojao suzbiti moguće političke posljedice tog skandala. Navedeni postupak nije međutim bio izolirani incident, nego samo jedno u nizu svjedočanstava o stvarnom položaju Katoličke crkve i katoličkog pučanstva u Bosni i Hercegovini. Nadbiskup Stadler i biskupi Buconjić i Marković uputili su 11. listopada 1903. pismo Kállayevom nasljedniku na položaju zajedničkog ministra financija Istvánu Buriánu, u kojem su prosvjedovali zbog situacije u kojoj se nalazi Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i protežiranja pravoslavaca i muslimana na račun katolika.⁴⁰ To je pismo, međutim, kao i mnogi drugi slični dokumenti, ostalo bez ikakvog odjeka.

S obzirom na činjenicu da su nadbiskupa Stadlera smatrali osobom koja ometa proces približavanja između katolika i muslimana, austrougarske su ga vlasti nastojale ukloniti iz Bosne i Hercegovine.⁴¹ Povod za postavljanje tih zahtjeva bile su konverzije na katolicizam. Godine 1890. izbila je velika afera koja je imala za posljedicu donošenje nove uredbe o konverzijama. Aferu je potaknuo slučaj obraćenja Useife Deliahmetović.⁴² Ona se tijekom ljeta 1890. prijavila gvardijanu samostana u Kreševu, izjavivši mu želju za obraćenjem na katoličku vjeru. Prava afera izbila je tek kada je pred okružnim zemaljskim sudom u Sarajevu podignuta optužni-

³⁹ Vidi: ABH, PR, sign. 91/1902.

⁴⁰ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 1308/1903.

⁴¹ Pokušaji austrougarskih vlasti da uklone nadbiskupa Stadlera trajali su sve do 1913. i bili okončani s poznatim riječima pape Pija X. – *Manet et manebit. (Ostaje i ostat će)*. Sveta Stolica nije se htjela odreći iznimno sposobnog crkvenog velikodostojnika u vrlo kompleksnom multietnički i multikofesionalno isprepletenom bosanskohercegovačkom okruženju.

⁴² Vijest o obraćenju U. Deliahmetović donijela je *Vrhbosna*, IV/1890. br. 22. od 15. XI. 1890. U povodu njezina obraćenja i afere, koja je potom izbila, postoji opsežna korespondencija između zemaljskog poglavara Appela i zajedničkog ministra financija Kállaya, koja svjedoči o tomu da su zadovoljavajuću zakonodavnu regulaciju problema konverzija austrougarske vlasti smatrali preduvjetom uspješne provedbe političkih ciljeva Monarhije u Bosni i Hercegovini. Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 539, 541, 547, 549, 553, 566, 581, 628, 651, 663/1890.

ca protiv nadbiskupa Stadlera. Kada se u sjedištu Zemaljske vlade pojavila deputacija uglednih muslimana Zemaljska vlada se obratila Zajedničkom ministarstvu financija s upitom, da li s tim u vezi treba razgovarati s nadbiskupom Stadlerom.⁴³ Na kraju se na odlazak u Beč počela pripremati delegacija od 44 ugledna muslimana, na čelu s reis-ul-ulemom, radi uručivanja prosvjeda protiv postupaka nadbiskupa Stadlera caru Franji Josipu I.⁴⁴ Nadbiskup Stadler je u pismu biskupu Strossmayeru iznio odluku da se ne pojavi na sudu, utemeljenu na stajalištu da su austrougarske vlasti arbitrarnim odlučivanjem o konverzijama premašile svoje kompetencije i povrijedile zakone Katoličke crkve, kao i na postojećoj praksi da građanski sudovi ne sude crkvenim velikodostojnicima.⁴⁵ U svibnju 1891. godine Stadler se obratio i pateru Andreasu Steinhuberu, s kojim je, kao bivši pitomac zavoda Germanico-Hungaricum, ostao povezan i nakon svršetka školovanja u Rimu 1869. godine. Obavijestio ga da je osporio kompetencije okružnom sudu u Sarajevu, te da je svoju odluku utemeljio na sudskim aktima s procesa biskupu Linza J. Rudigieru iz 1869. godine. Stadlerovo obraćanje Steinhuberu valja promatrati ne samo kao izvješće o navedenim događajima, nego i kao poziv za potporu kod kardinala u vatikanskoj Kuriji i samoga pape Lava XIII., do kojih je sezao utjecaj rektora zavoda Germanico-Hungaricum. To se vidi iz formulacija priopćenja i pozivanja na presedan - slučaj biskupa Rudigiera - koji je Svetoj Stolicu mogao biti predložak za raspravu s austrougarskom diplomacijom. Mogućnost svoga procesuiranja Stadler je ipak smatrao malo vjerojatnom, nakon što mu se obratio jedan vladin opunomoćenik iz Beča, sa zadaćom da izglađi stvar.⁴⁶ Suočene sa Stadlerovim beskompromisnim odbijanjem da prizna kompe-

⁴³ U telegramu do 21. rujna 1890. građanski doglavlник Kutschera obavijestio je ministra Kállaya o posjeti muslimanske deputacije koja mu je predala molbu, potpisanu od reis-ul-uleme i drugih uglednih muslimana, te o zahtjevima izloženima u molbi: "Heute erschien bei den Landesregierung eine Deputation der hiesigen mohamedanischen Notablen und übergab eine von dem Reis-el -Ulema und von Notablen unterzeichnetes Gesuch, womit um Rückstellung der Useifa Dellahmetovic an ihren Bruder oder wenigstens um deren Unterbringung in ein neutrales weder türkisches noch katholisches haus gebeten wird. Landesregierung bittet um Weisung ob sie diesfalls mit Erzbischof Stadler in Verhandlung treten soll." ABH, GFM, Präs. BH, sign 554/1890.

⁴⁴ O pripremanju delegacije uglednih muslimana za odlazak u Beč, radi predaje prosvjeda caru 17. IX. 1890., u povodu "otmice" U. Deliahmetović, zemaljski poglavar Appel obavijestio je ministra Kállaya telegramom od 13. IX. 1890. ABH, GFM, Präs. BH, sign. 541/1890.

⁴⁵ J. Stadler-J. J. Strossmayeru, Sarajevo, 4. IX. 1890., AHAZU, Ostavština Josipa Jurja Strossmayera, sign. XI-A/Stad. Jo. 7.

⁴⁶ Stadler se obratio p. Steinhuberu sa sljedećim opisom događaja u povodu konverzije U. Deliahmetović: "Man hat mir wegen Verbrechens der Gewaltthätigkeit des fremden Willens

tencije okružnog Zemaljskog suda u Sarajevu, ali i mogućim zaoštavanjem odnosa s Katoličkom crkvom u Bosni i Hercegovini i sa Svetom Stolicom, koje bi izazvao sudski proces protiv Stadlera, austrougarske vlasti su preko specijalnog opunomoćenika izgadile spor i naložile okružnom sudu u Sarajevu da povuče optužnicu. Useife Deliahmetović dopušteno je da se o svojoj pripravnosti na konverziju na katolicizam očituje pred sudom. Ona je to i učinila 18. rujna 1890. izjavivši da je nitko nije silio na obraćenje, nego da je odluku o tomu donijela po vlastitom izboru.⁴⁷ Nakon očitovanja pred sudom primila je vjersku pouku u Fojnici i u listopadu 1890. obratila se na katoličku vjeru.⁴⁸ Rasplet afere učinio je bespredmetnim odlazak prosvjedne delegacije muslimanskih uglednika u Beč. No, pitanje zakonodavne regulacije konverzija na katolicizam i dalje je bilo neriješeno, pa se nadbiskup Stadler zbog toga namjeravao uputiti u Beč i Rim.⁴⁹

Konverzija Useife Deliahmetović potaknula je austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini na opsežnije elaboriranje svoje politike u Bosni i Hercegovini. Dokumenti koji se odnose na tu problematiku potvrđuju da su se austrougarske vlasti zauzimale za zbližavanje katolika i muslimana, radi suprotstavljanja velikosrpskim nastojanjima bosanskohercegovačkih pravoslavaca, te da su slučajeve konverzija na katolicizam smatrale preprekom u postizanju tog cilja. Važne podatke o tome nalazimo u izvješću poglavara Zemaljske vlade u Sarajevu J. Appela, upućenom zajedničkom ministru financija B. Kállayu u Beč 27. rujna 1890. godine. To je izvješće zanimljivo i zbog toga što sadrži Appelova stajališta o mentalitetu bosanskohercegovačkih muslimana.⁵⁰ Upozoravajući na slučajeve konverzija tijekom prošlih godina,

dem Gericht übergeben. Da wir alle nicht wußten, ob es gut ist, daß ich dem zu mir in mein Haus gekommenen Untersuchungsrichter antworte, so habe ich geantwortet, um bloß die Sache zu erklären. Nachher studirte ich die Sache (die Processakten des Rudigier) und überzeugte mich, daß ich mich dem Gerichte nicht stellen darf. Darauf, verfaßte ich eine Antwort auf die erfolgende Vorladung, in welcher ich die Competenz des Gerichtes nicht anerkenne. Das hielt ich in Bereitschaft. Es wäre also ganz nach den kirchlichen Satzungen gegangen von unserer Seite. (...) Nun gerade in diese Zeit kam ein Bevollmächtigter von Wien aus und legte in meine Hände die Art und Weise, wie die Sache zu schlichten." J. Stadler-A. Steinhuberu, Sarajevo, 29. XI. 1890., Arhiv Vrhovne uprave Družbe sestara Služavki Maloga Isusa u Zagrebu.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Useifa Deliahmetović krštena je 19. listopada 1890. u crkvi sv. Duha u Fojnici. Obredu, koji je bio vrlo svečan, pribivalo je mnogo katoličkog pučanstva. Prilikom krštenja prihvatila je ime Josipa. Vidi: *Vrhbosna*, IV/1890., br. 22.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 574/1890.

Appel je ustvrdio da su tim konverzijama duboko povrijeđeni vjerski osjećaji muslimana. Vlasti su se pritom morale držati pasivno, jer ih je na to obvezivala okružnica o konverzijama od 6. listopada 1879. godine.⁵¹ Appel nadalje iznosi pretpostavku da se uzroci vjerske osjetljivosti muslimana nalaze u ne tako davnim povijesnim događajima, posebice u osujećenim težnjama muslimanskih veleposjednika za autonomijom, najprije od strane Osmanskog carstva, koje je sa zadaćom slamanja pobune poslalo u Bosnu i Hercegovinu Omer pašu Latasa 1850., a zatim od strane Austro-Ugarske Monarhije, kojoj je Bosna i Hercegovina povjerena na upravu 1878. godine. U mentalitetu bosanskohercegovačke muslimanske aristokracije Appel nalazi snažan konzervativizam, koji se očitovao u žilavom opiranju modernizacijskim reformama u sudstvu, upravi i gospodarstvu, kako u osmanskome, tako i u austrougarskom razdoblju.⁵² Tek postupno, s izumiranjem onih muslimana koji su se borili protiv Omer paše Latasa i austrougarskih trupa i nestankom sjećanja na to razdoblje, nastupit će, smatrao je Appel, vrijeme kada konverzije muslimana na katolicizam više neće nailaziti na takav otpor.⁵³ Appel se pribojavao da bi preuranjene konverzije na katolicizam mogle imati i opasne političke posljedice, jer bi mogle omesti ne samo sa stajališta vlasti, nego i sa stajališta samoga muslimanskog veleposjedničkog sloja, poželjnu suradnju muslimana i katolika u Bosni i Hercegovini i uputiti muslimansku veleposjedničku aristokraciju, koja je dosada nastojala surađivati s katoli-

⁵¹ Es haben hier in den letzten Jahren mehrere mit Erfolg oder auch von den Muhamedanern vereitelten Bekehrungswünsche an muhamedanischen Mädchen die religiösen Gefühle den Muselmännern tief verletzt, noch konnte die Landesregierung, welche sich streng an den Cirkularerlaß vom 6. Oktober 1879 N. 1952 hielt, nicht dagegen thun, sondern mußte allen diesen Bekehrungsversuchen gegenüber die strengste Pasivität beobachten." Isto.

⁵² "Alle Reformbestrebungen der Hohe Pforte fanden ihr blutiges Nachspiel an dem trotzigen Widerstande der konservativen Bosniaken und noch um die Mitte dieses Jahrhunderts bedurfte es der (...) blutigen Energie eines Omer Pashas um die unter dem Namen Tanzimat bekannten Reformen (reforme u zakonodavstvu, sudstvu i upravi od tzv. Hatišerifa od Gülhane iz 1839. do donošenja ustava Osmanskog carstva 1861, op. Z. G.) Sultan Medsids in Bosnien durchzusetzen. Und auch als anlässlich des Einrückens der k. und k. Truppen in Bosnien der fanatische Röbel sich gegen die christliche Invasion erhob, schreiben die Führer der revolutionären Bewegung auf ihre Fahnen: "Weg mit den Reformen und diplomatischen Abmachungen, Wiederherstellung des reinen Scheriatrechtes." Isto.

⁵³ Es wird sicher einmal der Umschwung in den Anschauungen der Mohamedaner eintreten und wird die Zeit kommen, wo Bekehrungen keinem solchen Widerstande mehr begegnen; allein diese Zeit ist noch ferne und kann daran erst gedacht werden, wenn die Generation welche gegen Omer Pascha und k. und k. Occupationstruppen gekämpft hat ausgestorben sein und die Erinnerung an die türkische Herrschaft gänzlich geschwunden sein wird." Isto.

cima, na suradnju s pravoslavcima, kod kojih je također prisutan osjećaj ugroženosti od strane katolika.⁵⁴ Appel je smatrao da je Pravoslavna crkva zbog svoga ustroja i nižeg stupnja naobrazbe svećenstva nepogodna za prozelitsko djelovanje usmjereno na nagla i sveobuhvatnija obraćenja, no da se unatoč tomu nalazi ugrožena u svojoj sigurnosti i samostalnosti zbog prerevnog djelovanja pojedinih katoličkih duhovnika.⁵⁵ Preuranjeno poticanje konverzijâ na katolicizam Appel nije smatrao štetnim samo za nastojanja vlasti, zbog mogućnosti zbližavanja muslimana i Srba, nego i za nastojanja Katoličke crkve, usmjerena prema prijelazu muslimana na katoličku vjeru. Suradnju katolika i muslimana vlasti su smatrale napose važnom zbog toga što su tek udruženi tvorili većinu u odnosu na većinsko pravoslavno pučanstvo, koje se odnosilo neprijateljski prema nastojanjima Monarhije u Bosni i Hercegovini. Prema Appelovom mišljenju, katoličko svećenstvo nije uzimalo u obzir vjersku osjetljivost bosanskohercegovačkih muslimana, proizašlu iz specifičnosti njihova mentaliteta - vjerskog i socijalnog konzervativizma koji se u Osmanskom carstvu očitovao u otporu bilo kakvim reformama i sužavanju odredbi šerijatskog prava u zakonodavstvu, a u razdoblju austrougarske uprave u njihovoj teškoj prilagodbi životu u državi koja više nema teokratsko nego svjetovno obilježje, na čelu s kršćanskim vladarom. Uvažavanjem vjerske osjetljivosti muslimana katoličko svećenstvo bi, smatrao je Appel, uvelike pridonijelo umanjivanju nepovjerenja, koje kod muslimana potiču "ljudi starog kova" i pridonijelo nastojanjima vlasti da uvjeri muslimansko pučanstvo da će austrougarsko zauzeće za Bosnu i Hercegovinu, a napose za muslimane, imati korisne posljedice, te ih učinilo vjernim i pouzdanim podanicima.⁵⁶ Navede-

⁵⁴ Was ist dann natürlicher als daß die beiden in ihrem religiösen Frieden seitens des katholischen Elements sich bedrocht glaubenden Bevölkerungsgruppen zur gemeinsamen Abwehr gegen den so unverho[h]len mit seinen Absichten hervortretenden Katholizismus sich vereinigen und dadurch eine höchst bedenkliche politische Situation schaffen, welche in le[t]zter Linie für das von der katholischen Geistlichkeit beabsichtigte Ziel der Bekehrung der Muhamedaner verhängnisvoll werden Kann?" *Isto*.

⁵⁵ "Die orthodoxe Kirche ist vermöge ihrer Verfassung und infolge des geringeren Bildungsgrades ihrer Geistlichkeit zur Proselitenmacherei weniger geeignet und findet sich selbst auch nur zu günstig durch den Übereifer einzelner katholischen Geistlichen in ihrer Sicherheit und Selbständigkeit bedroht." *Isto*.

⁵⁶ "Die Leute dieses Schlages (nosioci muslimanskog otpora prema reformnim nastojanjima osmanskih, a nakon 1878. austrougarskih vlasti, op. Z. G.) sind noch nicht gänzlich ausgestorben und wenn auch seitdem die Muhamedaner einsehen gelernt haben, daß die Occupation für das Land im Allgemeinen und speziell auch für sie selbst von den segensreichen Folgen begleitet war und wenn sie heute zu den treuesten und verlässlichsten Unterthanen seiner k. und k. Majestät gezählt zu werden verdienen, so gibt es doch eine Seite, welche

no Appelovo izvješće ustvari predstavlja elaborat u kojem poglavar Zemaljske vlade iznosi stajališta o vjerskoj i nacionalnoj problematici u Bosni i Hercegovini. Otkriva nam činjenicu da su austrougarske vlasti uočavale probleme u međuvjerskim i međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini, ali da su, u planovima o rješavanju međuvjerskih i međunacionalnih problema, polazili od vrlo dvojbene premise, da će savez Monarhiji odanih Hrvata i muslimana postići popuštajući gospodarski naj snažnijim muslimanima. Pretpostavka da će muslimani postati državotvorni element u Bosni i Hercegovini i da će se u vlastitom interesu opredijeliti za suradnju s Hrvatima bila je utemeljena na zamisli o dugoročnoj prisutnosti Monarhije u Bosni i Hercegovini, znatno dužoj od one koja je povijesno ostvarena, pa je njezinu opravdanost moguće samo uvjetno osporavati. Ipak, valja upozoriti na činjenicu da izvori ne govore u prilog Appelovoj ocjeni, da su konverzije na katolicizam ugrožavale proces približavanja muslimana katolicima, koji su u svom vlastitom interesu navodno pokrenuli muslimanski uglednici, te da bi to mogao biti uzrok približavanja muslimanskog vodstva pravoslavicima.⁵⁷ Nema, naime, nikakvih historijskih svjedočanstava o bilo kakvim pokušajima vodstva muslimana da se približi katolicima. U Appelovom se izvješću nadbiskupu Stadleru ne upućuju prigovori zbog konverzija muslimana na katolicizam, nego zbog neprikladnosti trenutka u kojem se one provode, jer bi neuvažavanje vjerske osjetljivosti muslimane moglo usmjeriti na suradnju sa Srbima, a udaljiti ih od suradnje s Hrvatima.

Na temelju navedenih činjenica možemo ustvrditi da su austrougarske vlasti svoju vjersku politiku oblikovale isključivo na temelju političkog pragmatizma, pri

(...) mit allem Rücksicht behandelt werden muß und dies ist die Seite der denkenden Leuten, gegenüber muß die größten Vorsicht beobachtet werden, und sollte auch der Christliche Clerus diese religiöse Empfindlichkeit zu schonen wissen, wenn er sich nicht von vorneherein einem entschlossenen und organisierten Widerstande aussetzen will." Isto.

⁵⁷ "Jetzt (...) mit solchen Bekehrungsversuchen in herausfordernder die religiöse Gefühle der Muhamedaner tief verletzenden Weite hervorzutreten ist ein höchst gefährliches Beginnen, welches von den bedenklichsten politischen Folgen begleitet sein kann. Bisher haben die muhamedanischen Notablen in ihrem eigenen Wo[h]verstandenen Interesse dahin getrachtet mit den ebenfalls in der Minorität befindlichen Katholiken eine nähere Fühlung zu erhalten, um den an Zahl größeren Orthodoxen gegenüber ein Ausschlag gebendes Gegengewicht zu bilden. (... , nedostaje dio teksta, op. Z. G.) durch derlei den religiösen in so brüsker Weise störenden Vorkommnisse werden aber alle darauf gerichteten Bemühungen der Regierung und der einsichtsvolleren Muhamedaner vereitelt und liegt die Gefahr nahe, daß das Gros der muhamedanischen Bevölkerung aufgereizt durch unüberlegte Handlungen der Geistlichen und den dadurch hervorgerufenen Übermuth der katholischen Bevölkerung sich den Orthodoxen nähern, was jedenfalls eine bedenkliche Verschiebung herbeiführen würde." Isto.

čemu je stvaranje jamstava za održanje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini bio glavni kriterij za prosudbu prihvatljivosti pojedinih rješenja.

U Appelovom izvješću (elaboratu) izložen je prijedlog dugoročnog programa austrougarske vjerske i nacionalne politike u Bosni i Hercegovini koji je zamišljen kao predložak za djelovanje Zajedničkog ministarstva financija i Zemaljske vlade. U njemu iznijeti prijedlozi uklapali su se u okvire bošnjačke nacionalne politike ministra Kállaya, jer su jamčili privilegiran položaj muslimanskog veleposjedničkog sloja, ali su, zbog promicanja principa hrvatsko-muslimanske suradnje u suprotstavljanju (veliko)srpskim nastojanjima u Bosni i Hercegovini, ipak predstavljali određen pomak prema uvažavanju interesa Hrvata.

Konverzija Useife Deliahmetović nije utjecala na promjenu načelnog stajališta austrougarskih vlasti o problemu konverzija na katolicizam. O tome svjedoči naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o konverzijama od 9. srpnja 1891., objavljena u službenom glasniku Zemaljske vlade 15. srpnja 1891. godine.⁵⁸ Spomenutu naredbu građanski je doglavnik Kutschera poslao nadbiskupu Stadleru 17. srpnja. Stadler nije bio zadovoljan naredbom zbog niza vrlo restriktivnih odredbi – dobnе granice od 24 godine, verifikacije obraćenja od strane organa svjetovnih vlasti i drugih – te se obratio bečkom nunciju Alojziju Galimbertiju. U odgovoru od 10. kolovoza 1891. Galimberti je obavijestio Stadlera da je izmijenio misli glede naredbe o konverzijama s ministrom Kállayem, koji mu je govorio o zakonitim kontestacijama muslimana, ali nije spominjao ništa o dobnоj granici za obraćenike. Pitanje da li je prigodom postupka verifikacije nadležna politička ili sudbena vlast nuncij je smatrao manje važnim. Zbog navedenih razloga, zaključio je nuncij Galimberti, Sveta Stolica je odlučila da će naredbu tolerirati, ali ju neće odobriti.⁵⁹ Iz nuncijeva odgovora vidi se da je u promišljanju međuvjerske problematike u Bosni i Hercegovini nekritički preuzeo neke interpretacije o međuvjerskim odnosima u Bosni i Hercegovini, koje mu je ministar Kállay, pristupajući toj problematici sa stajališta svoje bošnjačke nacionalne politike, izložio u izvješću, napisanom 4. studenog 1890. na 24 stranice

⁵⁸ Vidi: Naredba zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 9. jula 1891., br 52.694/I., o prelaženju ovozemnih pripadnika iz jednoga vjerozakona u drugi u Bosni i Hercegovini zastupljen vjerozakon, u: Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, XIV/1891., 419.-424. ABH, GFM, Präs. BH, 332/1891. Kao prijedlog caru tekst naredbe bio je pripremljen u prvoj polovici 1891., a za objavljivanje je bio spreman u lipnju. Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, 266/1891. Ministar Kállay podnio ga je caru 18. lipnja, a ovaj ga je odobrio 30. lipnja. Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 294/1891.

⁵⁹ Vidi: ANOS, Pr., 1891., bez signature.

velikog formata na francuskom jeziku.⁶⁰ U odgovoru od 14. rujna 1891., Stadler je nuncija obavijestio, da je, nakon savjetovanja sa svojim biskupima sufraganima, zaključio da je vladina naredba o konverzijama protivna crkvenim zakonima, pa stoga ne može biti odobrena, te da je o tomu pisao papi. U osvrtu na stajalište nuncija, nastalo pod utjecajem ministra Kállaya, da vlasti prilikom zakonodavnog reguliranja konverzija na katolicizam moraju biti obzirne prema većinskom muslimanskom pučanstvu, Stadler je ustvrdio da vlasti favoriziraju muslimane, te zato, a ne zbog posebnih obzira prema muslimanima, donose tako restriktivne odredbe, usmjerene na sprečavanje konverzija s islama.⁶¹

Službena reakcija Svete Stolice na naredbu austrougarskih vlasti o konverzijama uslijedila je 8. rujna 1891. godine. Nasuprot prilično benevolentnoj reakciji nuncija Galimbertija, državni tajnik kardinal Rampolla očitovao je mučno iznenađanje Svete Stolice. Upozorio je da je prepuštanje odluke o verifikaciji obraćenja civilnim vlastima Sveta Stolica doživjela kao uvredu Crkve.⁶² Na kraju je izrazio žaljenje zbog toga što je Sveta Stolica bila prisiljena donijeti odluku da se naredba o konverzijama ne može ni odobriti ni tolerirati, te je uputila biskupe u Bosni i Hercegovini da se uzdrže od suradnje na njezinoj primjeni.⁶³ U daljnjem postupku zakonodavnog reguliranja problema konverzija, Katolička crkva u Bosni i Hercegovini preuzela je inicijativu. Nadbiskup Stadler poslao je 29. prosinca 1892. Zemaljskoj vladi pismo kojim je tražio da se izvrše izmjene u naredbi o konverzijama.⁶⁴ Postignut je dogovor koji je zemaljski poglavar Appel nakon potpisivanja uputio ministru Kállayu u Beč. Car je novi dogovor primio na znanje 6. studenog 1893., a nadbiskup Stadler je 20. siječnja 1894. priopćio ministru Kállayu da je od Svete Stolice primio dopis prema kojemu Katolička crkva u Bosni i Hercegovini može tolerirati novi dogovor o konverzijama u Bosni i Hercegovini. No, prema istom dopisu, taj se dogovor nije mogao smatrati ugovorom sa Svetom Stolicom.⁶⁵ Nadbiskup Stadler, te biskupi Buconjić i Marković izvijestili su svećenstvo o postignutom dogovoru okružnicom od 6. siječnja 1895. godine, jer je Zemaljska vlada, ne želeći dezavuirati carev potpis na naredbi iz 1891., odbila izdati priopćenje za javnost.⁶⁶

⁶⁰ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. ad. 496/1891.

⁶¹ Vidi: ANOS, Pr., sign. 69/1891.

⁶² Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 496/1891.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Vidi: ANOS, sign. 1160/1892.

⁶⁵ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 62/1894.

⁶⁶ Vidi: Okružnica iz 1895. Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta Praesidialia, Ostavština Jurja Posilovića, Prilog k 12/1895.

Austrougarske vlasti smatrale su da bi osnaživanje katoličke crkvene organizacije moglo ugroziti održanje međunacionalne i međukonfesionalne ravnoteže u Bosni i Hercegovini. Stoga su se vrlo energično suprotstavile zahtjevima nadbiskupa Stadlera za utemeljenjem grkokatoličke biskupije ili vikarijata u Sarajevu, kojih je bio cilj omogućiti prijelaz na pravoslavlje doseljenika Ukrajinaca, kojima je kao grkokatolicima bio blizak istočni obred. Austrougarske su vlasti i povremene boravke grkokatoličkih velikodostojnika i svećenika u Bosni i Hercegovini smatrale opasnim. O tome svjedoči pismo građanskog doglavnika Kutschera ministru Kállayu od 21. lipnja 1900. godine. U tom pismu Kutschera upozorava da u Sarajevo dolazi križevački grkokatolički biskup Julije Drohobeczky, u pratnji 11 grkokatoličkih svećenika, na poziv nadbiskupa Stadlera, radi sudjelovanja u misnom slavlju Presvetog Srca Isusova i svečanoj procesiji 22. lipnja 1900. godine. Kutschera je ustvrdio da on s tim u vezi neće ništa učiniti, ali da je nadležno ministarstvo morao upoznati s postupkom nadbiskupa, koji bi u postojećim prilikama mogao još više razdražiti čudi.⁶⁷ Dolazak biskupa Drohobetzkgoga u Bosnu pravoslavna je propaganda u Monarhiji mogla iskoristiti za konstrukcije o tomu da vlasti potiču konverziju pravoslavnih u Bosni i Hercegovini na grkokatolicizam, a to su austrougarske vlasti željele izbjeći pod svaku cijenu. Stoga je Kutschera obavijest o dolasku Drohobeczkgoga bila hitno telegrafski priopćena u Beč ministru Kállayu, koji je s tim u vezi uputio telegram banu Kraljevina Hrvatske i Slavonije Khuenu Héderváryju već istoga dana, što svjedoči o iznimnoj važnosti stvari. Telegram započinje s konstatacijom da bi dolazak grkokatoličkog svećenstva u postojećim prilikama mogao izazvati uzbuđenje s najdalekosežnijim posljedicama.⁶⁸ Uzimajući u obzir promadarsku političku orijentaciju biskupa Drohobeczkgog, B. Kállay je zamolio K. Héderváryja da hitno javi Drohobeczkom, koji je poznat kao "rodoljubno orijentiran biskup", da odustane od puta, ili da se vrati, ako je već krenuo na put.⁶⁹ Kutscheri je uputio telegram da mu smjesta javi da li su biskup Drohobeczky i njegova pratnja pristigli u Sarajevo.⁷⁰ Kállayu je uspjelo spriječiti dolazak biskupa Drohobetzkgoga u Sarajevo, a naknadno se potrudio da režimski orijentirani tisak koji je prenio vijest o dolasku križevačkog grkokatoličkog biskupa u Sarajevo, tu vijest demantira.⁷¹

⁶⁷ "Landesregierung glaubt nichts dagegen unternemen zu sollen, muss aber diesen Vorgang des katholischen Erzbischofs im gegenwärtigen Moment als sehr bedauerlich bezeichnend, weil dies die Gemüter noch mehr aufreizen wird." ABH, GFM, Präs. BH, sign. 686/1900.

⁶⁸ Isto. /original na njemačkom jeziku/.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Sa zahtjevom za demantiranjem vijesti o dolasku Drohobeczkgoga u Sarajevo B. Kállay se 23. lipnja 1900. obratio svome poznaniku glavnom uredniku Pester Lloyd-a dr. Falku: "Mit

Na držanje pravoslavnog pučanstva prema katolicima i muslimanima, te na njihovo držanje prema austrougarskim vlastima posebice je negativno utjecala činjenica da je pravoslavno svećenstvo kod svojih vjernika permanentno poticalo osjećaj ugroženosti od pripadnika ostalih dviju konfesija i od Austro-Ugarske Monarhije, kao pravoslavljju strane i nesklone sile. Među pravoslavnim crkvenim velikodostojnicima najutjecajniiji širitelj vijesti o navodnim unijatskim planovima austrougarskih vlasti, te hrvatskih i austrijskih katoličkih krugova bio je sarajevski arhimandrit i kasnije dabrobosanski (sarajevski) metropolit Sava Kosanović. Njegovo djelovanje osvjetljava odnos SPC-a u Bosni i Hercegovini prema Katoličkoj crkvi, a posredno i prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Zahvaljujući SPC-u, a napose metropolitu Kosanoviću, pravoslavni u Bosni i Hercegovini već su početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća doživjeli Monarhiju kao produženu ruku Rima, koja ugrožava njihovu vjeru, kulturu i tradiciju. Uporište za svoje konstrukcije pravoslavni crkveni velikodostojnici nalazili su u činjenici da su vladar i pretežiti dio njegovih podanika ispovijedali katoličku vjeru. Ta je činjenica za pravoslavno pučanstvo Bosne i Hercegovine zaista predstavljala novu situaciju na koju se trebalo naviknuti, a SPC ju je, kao glavna nositeljica srpske nacionalne i državotvorne svijesti i velikosrpske imperijalne ideje, vješto koristila za poticanje osjećaja ugroženosti i mržnje prema Katoličkoj crkvi i Monarhiji.

Kosanovićev pokušaj da vlasti o njemu stvore sliku kao o lojalnom pravoslavnom velikodostojniku nije uspio, premda su ga vlasti prilično dugo ostavile u uvjerenju da je postigao uspjeh. Naime, vlasti su imale dokaze - povjerljiva izvješća svojih konfidenata - koja su svjedočila o Kosanovićevoj povezanosti sa srpskim nacionalnim pokretom u Monarhiji,⁷² a krunski dokaz o njegovoj povezanosti s nosiocima srpskog otpora austrougarskom zauzeću Bosne i Hercegovine bilo je izvješće ugar-

Bezug auf Notiz im heutigen Morgenblatte des Lloyd, wonach Bischof Drohobetzky mit 11 Geistlicher und 20 Sängern am 21. dieses [Monats in] Sarajevo eingetroffen und feierliches Hochamt celebri[er]e haben soll, bitte dich daß ganz/autentischer Quelle constatiren lassen zu wollen, daß diese Nachricht absolut unrichtig ist, nur Weihbischof Vorsak (Anđelko Voršak, nakon Strossmayerove smrti pet godina kapitularni vikar đakovački, op. Z. G.) befindet sich seit vorgestern abends [in] Sarajevo." Isto.

⁷² Godine 1883. Kosanović je izjavio solidarnost sa Ujedinjenom omladinom srpskom u Novom Sadu, u povodu prijenosa posmrtnih ostataka srpskog pjesnika Branka Radičevića iz Beča u Srijemsku Karlovce. Ujedinjena omladina srpska iskoristila je taj skup za demonstracije u velikosrpskom duhu. Zemaljski poglavar Appel pozvao je Kosanovića da bude uzdržaniji. ABH, GFM, Präs. BH, sign. 567/1883. Ministra Kállaya detaljno je upoznao s okolnostima ovoga događaja. J. Appel-B. Kállayu, Sarajevo, 29. IX. 1883. ABH, GFM, Präs. BH, sign. ad 456/1883.

skog ministra predsjednika K. Tisze zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine barunu Hermannu Dahleu (1881.-1882.), o Kosanovićevim vezama s osobama koje su bile protiv uvođenja zakona o obrani u Bosni i Hercegovini, a taj je zakon, pored zahtjeva Srba za agrarnom reformom, bio glavni povod hercegovačkom ustanaku 1882. godine.⁷³ Nepovjerenje vlasti u Kosanovićevu političku lojalnost osnažio je Kosanovićev telegram odboru za prijenos posmrtnih ostataka srpskog pjesnika Branka Radičevića iz Beča u Srijemsku Karlovce, u kojem je izjavio da je u duhu s organizatorima i sudionicima skupa. Zemaljski poglavar Appel zatražio je od Kosanovića da opravda svoj postupak, a ovaj mu je odgovorio da je svečanost shvatio kao literarnu - odavanje počasti jednom pjesniku - i da nije ni slutio da su u igri političke tendencije.⁷⁴ Appel mu je odgovorio da je opće poznato da je svečani pokop bio samo izgovor za političku demonstraciju u panslavenskom smislu, u kojoj nisu sudjelovali samo Slaveni iz Hrvatske i Ugarske, nego također i to na istaknut način i oni iz Srbije i Crne Gore.⁷⁵ Prilika za izazivanje napetosti vjerske i crkvene naravi Savi Kosavoviću pružila se u lipnju 1881., samo dva mjeseca nakon njegova biskupskog posvećenja, kada mu je grof Cristoph Mieroszowski, grkokatolik i savjetnik Zemaljske vlade u povjerljivom razgovoru ponudio da zajedno sa svojim vjernicima prihvati uniju s Rimom.⁷⁶ Nerazborit postupak Mieroszowskoga, koji pokazuje koliko je nekim službenicima Zemaljske vlade u Sarajevu Bosna i Hercegovina bila daleko u svim svojim aspektima, naveo je Kosanovića da 23. lipnja 1881. uputi protest Zajedničkom ministarstvu financija u Beč.⁷⁷ Ministar Szlávy odmah je reagi-

⁷³ U vijesti, o važnosti koje svjedoči činjenica da nije priopćena caru preko zajedničkog ministra financija, nego ju je Dahlen priopćio izravno Franji Josipu I. navedeno je: "K. ung. Ministerpräsident theilt mit eine vertrauliche Mitteilung laut welcher Metropolit Kosanović mit jenen Personlichkeiten in Verbindung stehen soll, welche Proteste gegen die Einführung des Wehrgesetzes in B. u H. erheben." ABH, GFM, Präs. BH, sign. 33/1882.

⁷⁴ Die ganze Feier habe er als eine literarische - weil wegen eines Dichters voranstaltet - angesehen; daß hiebei auch politische Tendenzen im Spiele waren, davon hatte er keine Ahnung. Er bitte die Versicherung entgegenzunehmen, daß ihm jede politisch tendenziöse Handlung ferne ist und stets ferne war." Isto.

⁷⁵ "Ich habe dem Metropolitzen hierauf bedeutet, daß es ja doch allbekant war, daß die fragliche Leichenfeier nur als Vorwand galt um eine politische Demonstration in panslawistischen Sinne in Szene zu setzen, an welcher Demonstration sich nicht nur Slawen aus Ungarn und Kroatien, sondern auch solche aus Serbien und Montenegro in hervorragender Weise beteiligten (...)." Isto.

⁷⁶ S. Kosanović, *Iz memoara protopop Nedjeljka*, s. d., s. 1., 58.

⁷⁷ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 641/1881.

rao primoravši Mieroszowskoga da podnese ostavku i napusti Sarajevo, a metropolita Kosanovića je umirio preko Zemaljske vlade.⁷⁸ Sljedeći Kosanovićev istup protiv pokušaja privođenja pravoslavnih u Bosni i Hercegovini crkvenoj uniji dogodio se u proljeće 1883., kada su srpske novine *Zastava* i *Srpski narod* i bečke novine *Die Wiener Allgemeine Zeitung* i druge, donijele vijest da je u Beču utemeljeno društvo za prijelaz bosanskih pravoslavaca na katoličku vjeru. Ustvari, grupa katolika iz Beča je, pod pokroviteljstvom nadvojvode Friedricha Rudolfa Albrechta utemeljila *Austrijsku dobrotvornu ustanovu za Bosnu i Hercegovinu* (*Österreichischer Hilfsverein für Bosnien und die Herzegowina*), s ciljem gradnje katoličkih crkava, škola, odgojnih zavoda, dotacije katoličkih pastoralnih centara i davanja stipendija studentima katolicima u Bosni i Hercegovini. Metropolit Kosanović je, u okružnici od 8. svibnja 1883., upućenoj pravoslavnom svećenstvu Bosne i Hercegovine, usporedio bečko društvo s Kongregacijom Propagande, optužujući Katoličku crkvu za vjerski prozelitizam. Pravoslavnom svećenstvu dao je posebne upute za zaštitu vjernika od katoličkog prozelitizma.⁷⁹ Nadbiskup Stadler i biskup Buconjić odgovorili su metropolitu Kosanoviću *Otvorenim pismom* u kojem su osporili njegove optužbe.⁸⁰ Osim srpskog tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji okružnicu metropolita Kosanovića prenio je, poprativši je opsežnim političkim komentarima, tisak u Kraljevini Srbiji, koji je Bosnu i Hercegovinu otvoreno proglašavao srpskom zemljom. Najoštriju osudu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini nalazimo u članku objavljenom u listu *Srpska nezavisnost*.⁸¹ U uvodu članka konstatira se "(...) da je sa austrijskom okupacijom tih srpskih zemalja, nastupila po srpstvo mnogo veća opasnost od one, koja mu je pretila za vreme turskog gospodarstva.", zbog navodno tolerantnijeg odnosa osmanskih vlasti prema pravoslavlju od austrijskih.⁸² Austrougarske vlasti optužuju se za unaprijed planirani pokušaj zatiranja pravoslavlja, koje predstavlja najvažniju sastavnicu srpske nacionalne osobnosti. Austrija se naziva prijateljom svake, a napose srpske nacionalnosti, te ju je stoga srpski narod uvijek smatrao neprijateljem. Madari se također smatraju neprijateljima Srba, napose opasnim zbog navodne sklonosti fantazijama koja izvire iz njihova "azijatskog duha" koji "nije u stanju bio da

⁷⁸ P. Vrankić, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina, (1878.-1918.)*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1998., 149.

⁷⁹ *Zastava* (Novi Sad), XVIII/1883., 89, 2.

⁸⁰ Vidi: *Katolički list*, XXXIV/1883., 38, 302.-303.; 39, 308. Njemački prijevod Stadlerovog i Buconjićevog pisma objavljen je u listu *Das Vaterland*, (Beč), XXIV/1883., 265, 1.-2., a talijanski prijevod u listu *La voce della verità* (Rim), 1883., 240, 2.

⁸¹ *Srpska nezavisnost*, (Beograd), III/1883., 63, 7.

⁸² Isto.

izbriše ni hiljadugodišnji dodir sa evropskom civilizacijom.”⁸³ Repräsentantom tog fanatičnog, preuzetnim maštanjima prožetog duha Mađara *Srpska nezavisnost* smatra ministra B. Kállaya, čija se rasprava o kulturnoj misiji Ugarske u povezivanju evropskog Istoka i Zapada⁸⁴ izvrgava poruzi: “(...) zar Mađari da nose istočnim narodima kulturu, koji u svakom pogledu imaju kud kamo jačih uslova za život i kulturu. Za to nisu oni ni iz daleka sposobni. Zar sokolove da hrane svrake, zar da orlovi pozajmljuju oči od sovuļjaga i krila od kornjača?”⁸⁵ Neprijatelji srpskog naroda u Bosni i Hercegovini poimenice se navode: “Hrvati, rimski popovi, austriski činovnici i soldati, pa i Kalaji u poslu su protiv našeg naroda.”⁸⁶ *Srpska nezavisnost* hvali nastojanje metropolita Kosanovića da u Bosni zaštiti srpsko ime i pravoslavlje od navedenih neprijatelja, ali ga kritizira što je u svojoj okružnici iznio krivo stajalište da Austro-Ugarska Monarhija može pružiti zaštitu pravoslavcima, jer takvu zaštitu Srbi mogu pronaći samo na “bratskom slavenskom sjeveru”, odnosno u pravoslavnoj Rusiji.⁸⁷ Zemaljska vlada u Sarajevu pozorno je pratila tisak koji je izlazio u Kraljevini Srbiji, te je i ovaj velikosrpskim idejama nadahnut članak, koji obiluje izrazima ksenofobije i netrpeljivosti prema Nijemcima, Mađarima i Hrvatima i rasističkim stajalištima o Mađarima, prosljedila ministru Kállayu u Beč.⁸⁸

Metropolit Kosanović nije smio priznati, ali su zato otvoreno priznavali listovi u Kraljevini Srbiji, da austrougarski ciljevi proturječe srpskim težnjama za dominacijom u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Srpski tisak u Monarhiji i Kraljevini Srbiji popratio je ostavku metropolita Save Kosanovića 1885. žestokim optužbama na račun vjerske politike austrougarskih vlasti. Posebice snažan odjek Kosanovićeve ostavke nalazimo u beogradskom listu *Ustavnost*, glasilu Narodno-liberalne stranke kojoj je na čelu bio utjecajni bivši ministar predsjednik Jovan Ristić. Analizirajući položaj pravoslavnog pučanstva u Bosni i Hercegovini *Ustavnost* ponavlja u suvremenom srpskom tisku često isticanu tvrdnju, da je Srbima u Bosni i Hercegovini bilo bolje pod osmanskom, nego austrougarskom vlašću. Ističe se odlučnost metropolita Kosanovića u suprotstavljanju vjerskoj politici vlasti i obrani srpskih vjerskih i nacionalnih interesa. Prema *Ustavnosti* upravo je ta odlučnost navela metro-

⁸³ Isto.

⁸⁴ Vidi: B. Kállay, “Ungarn an der Grenzen des Orients und des Occidents”, *Ungarische revue* (1883), 428.-489.

⁸⁵ *Srpska nezavisnost*, III/1883., 63, 7.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Vidi: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 551/1883.

polita Kosanovića da ponudi ostavku.”⁸⁹ *Ustavnost* optužuje austrougarske vlasti da srpskom narodu žele uništiti njegovu vjeru, u cilju ozbiljenja svoga glavnog političkog cilja provedbe aneksije dviju “srpskih pokrajina” Bosne i Hercegovine.⁹⁰ *Ustavnost* upućuje bosanskohercegovačke Srbe da se u zaštiti svojih crkvenih prava obrate Visokoj Porti u Carigradu. Bodri ih da istraju u borbi jer postoje iskreni prijatelji koji brinu o njihovoj sudbini. Postojanje tih prijatelja, konstatira se kao opće poznata stvar: “Gde su ti prijatelji svaki zna”. Metropolitana Kosanovića na kraju se poziva da ne klone i da odustane od ostavke.⁹¹

U izvješću ministru Kállayu, kojim je popratio njemački prijepis navedenog članka iz beogradske *Ustavnosti*, zemaljski poglavar Appel upozorio je na mržnju prema Monarhiji koja prožima članak, kao i na to da na njegovu velikosrpsku tendenciju posebice utječe činjenica da je *Ustavnost* glasilo Narodno-liberalne stranke, kojoj je na čelu poznati bivši ministar J. Ristić.⁹² Govoreći o pozivanju *Ustavnosti* na suverenitet Osmanskog carstva u Bosni i Hercegovini i upućivanju pravoslavnog pučanstva Bosne i Hercegovine da se u zaštiti svojih vjerskih i nacionalnih prava obrati Visokoj Porti u Carigradu, Appel je posebice upozorio Kállaya na pozivanje *Ustavnosti* na zaštitu moćnog prijatelja koji se skrbi za sudbinu srpskog naroda, ustvrdivši da se očevidno misli na Rusiju.⁹³ Austrougarska diplomacija nije se prestala baviti S. Kosanovićem ni nakon njegove ostavke, opravdano pretpostavljajući da će on svojim djelovanjem i nadalje pokušavati ugroziti nastojanja Monarhije da za svoju politiku pridobije naklonost pravoslavnog pučanstva Bosne i Hercegovine, te da općenito može negativno utjecati na djelovanje Pravoslavne crkve u Monarhiji. Već prvi Kosanovićev javni istup u inozemstvu naveo je Zemaljsku vladu da od Zajedničkog ministarstva financija zatraži da mu zapriječi svaki dodir s bosanskohercegovačkom pravoslavnom hijerarhijom i pučanstvom. To se dogodilo kada je, nakon Kosanovićeve odlaska iz Bosne i Hercegovine, u Sarajevo iz Moskve prispio telegram ruskih panslavista, u kojem je Kosanoviću izražena sućut zbog situacije u kojoj se našao. Saznavši da se Kosanović nalazi u Svetoj Zemlji službenici ruskog konzulata

⁸⁹ *Ustavnost*, II/1885. (30. VI. 1885), br. 74.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² “Das genannte Blatt ist das Hauptorgan der sogenannten “liberalen” Parthei in Serbien, deren anerkannter Chef der bekannte serbische Ex.-Ministerpräsident Ristić ist. Es kann also nicht Wunder nehmen, wenn der fragliche Artikel in einem gegen unsere Monarchie hasterfüllten Tonn gehalten ist, und darin die großserbischen Tendenzen in betref Bosniens und der Hercegovina unverblümt zum Ausdruck kommen.” ABH, GFM, Präs. BH, sign. 467/1885.

⁹³ “Unter diesem Freunde ist offenbar Russland gemeint.” Isto.

u Sarajevu poslali su telegram službenim putem u Jeruzalem, gdje ga je Kosanović primio. Pročitavši telegram Kosanović je poslao pismo u Moskvu, zahvaljujući na iskazanoj mu sućuti. Taj telegram objavile su 15. veljače 1886. moskovske dnevne novine *Moskovskija Vjedomosti*,⁹⁴ a u ožujku 1886. prenijeli su ga novosadski *Branik* i *Zastava*.⁹⁵ U izvješću, koje je u vezi s Kosanovićevim odgovorom ruskim panslavistima zemaljski poglavar Appel uputio ministru Kállayu, istaknuto je kako Kosanović nakon odlaska u inozemstvo nije nastupao kao otvoreni neprijatelj Monarhije. Za Kosanovićevo pismo, objavljeno u *Moskovskija Vjedomosti*, Appel je ustvrdio da unatoč protudržavnoj tendenciji ne može poslužiti kao osnova da se Kosanović, prilikom mogućeg povratka u Sarajevo, podvrgne kaznenom sudbenom postupku.⁹⁶ Ocijenivši da je Kosanović u svakom slučaju veoma nezgodan (*auf alle Fälle höchst unbequem*) i da bi u određenim prilikama mogao postati još nezgodniji, te da se njegove moguće "mahinacije" protiv austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini mogu predvidjeti i onemogućiti samo dok bivši metropolit djeluje u inozemstvu, Appel je zatražio da se Kosanoviću uskrati viza za Bosnu i Hercegovinu i time onemogućiti njegov dolazak.⁹⁷

Na temelju izloženoga može se zaključiti da su austrougarske vlasti u vrijeme ministra B. Kállaya iznimno kompleksnu problematiku reguliranja međunacionalnih i međukonfesionalnih odnosa prilagođavale interesima dugoročne opstojnosti Monarhije u Bosni i Hercegovini, s ciljem stvaranja preduvjeta za njezino uvrštavanje u sklop Monarhije. Kallayeva bošnjačka politika imala je za cilj izoliranje Hrvata i Srba od utjecaja nacionalnih gibanja u Hrvatskoj i Srbiji, a muslimanima ponuditi prihvatljiv nacionalno-identifikacijski obrazac koji će ih, uz uvažavanje posebnosti vezanih uz islamsku religiju (poštivanje odredbi šerijatskog prava) i održanje begovskih veleposjeda, trajno vezati za Monarhiju. Problem je bio u tome što se u Bosni i Hercegovini već dogodio ili je bio u tijeku proces konstituiranja posebnih vjerskih i kulturnih zajednica. Nastojanja ministra Kállaya za stvaranjem bošnjačke nacije, bila su stoga unaprijed osuđena na neuspjeh. O komunikaciji među pripadnicima pojedinih nacionalnih i konfesionalnih grupacija teško je bilo što reći, jer izvori

⁹⁴ Vidi: *Moskovskija Vjedomosti*, 15. II. 1886. br. 46., u: ABH, GFM, Präs. BH, sign. 180/1886.

⁹⁵ *Zastava*, XXI/1886. (4. (16.) III. 1886.), br. 34.

⁹⁶ "Der von der "Moskovskija Vjedomosti" veröffentlichte Brief scheint aber, trotz seiner staatsfeindlichen Tendenz, nicht genügend Handhabe zu bieten, um gegen Kosanović im Falle seiner Rückkehr Straf(...) Verfahren zu können (...)" ABH, GFM, Präs. BH, sign. 180/1886.

⁹⁷ Isto.

o tome šute. Svakako je na svakodnevnoj razini, u susretima između pripadnika različitih zajednica postojala, no zbog povijesnim razvojem nametnutih antagonizama bila je ograničenog dosega i popraćena sumnjama i nepovjerenjem. Na odnos nacionalnih i konfesionalnih grupacija prema austrougarskoj okupacijskoj upravi i modernizacijskim procesima koje je Monarhija provodila u Bosni i Hercegovini presudno su utjecali politički momenti, napose držanje vjerskog vodstva svake od njih prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Hrvati, podjednako crkveno vodstvo kao i svjetovna inteligencija, imali su načelno pozitivan stav prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, dok su je muslimansko vjersko starješinstvo i begovski sloj prihvatili tek kad su se uvjerali da se neće mijenjati zemljišno-posjedovni odnosi i da će se tolerirati vjerske i kulturne posebnosti muslimana. Do stvaranja antagonističkog stava prema Monarhiji dolazi međutim kod pravoslavnog pučanstva, koje je od strane bosanskohercegovačke pravoslavne hijerarhije i propagande iz južne Ugarske i Kraljevine Srbije sustavno uvjeravano da je Austro-Ugarska Monarhija neprijatelj srpstva i pravoslavlja. "Sužanjstvu" pod Austro-Ugarskom velikosrpska propaganda suprotstavlja "oslobođenje" od strane pravoslavne carske Rusije. Gotovo je suvišno govoriti o štetnom utjecaju takve propagande na odnos srpskog pučanstva prema pripadnicima ostalih dviju nacionalnih i konfesionalnih grupacija te prema političkim intencijama Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini i modernizacijskim reformama koje je ona provodila.

Na kraju valja reći da je Benjamin Kállay upravljajući Bosnom i Hercegovinom dvadeset godina postao jedan od njezinih najboljih poznavatelja u najvišim krugovima austrougarske politike. Zaokupljen promišljanjem odnosa između Istoka i Zapada te ponijet idejom o civilizacijskoj misiji Ugarske na Istoku, u Bosni i Hercegovini našao je idealno mjesto za promišljanje razlika između pravnih, religijskih i državnih koncepcija Istoka i Zapada. Potkraj života predvidio je mogućnost promjena u odnosima između bosanskohercegovačkih Hrvata, Srba i muslimana. Upozoravao je da bi Hrvati ili Srbi mogli iskoristiti muslimane za ostvarenje svojih političkih interesa. Smatrao je da bi takav obrat imao negativne posljedice za položaj Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini. Obraćajući se okupacijskoj upravi u Bosni i Hercegovini kao neimenovani Mađar poželio joj je uspjeh u održanju politike oslonjene na muslimane. Tu politiku nazvao je jednostavno jasnom, a za svaku moguću negativnu promjenu ustvrdio da bi mogla uslijediti samo kao posljedica neprikladne austrougarske politike.⁹⁸ Kako u ovome ne prepoznati Kállayevo uvjerenje da

⁹⁸ "Noch immer ist der Beg der Grossgrundbesitzer, das politische Gewicht ist bei ihm. Wie werden sich aber die Verhältnisse in einer entfernten Zukunft gestalten, wenn andere Elemente, die gewandter sind als die Mohammedaner, sich durch sie die Kastanien werden aus

će Austro-Ugarska Monarhija svladati sve opasnosti koje joj prijete i uz oslonac na muslimane ostvariti ciljeve svoje politike u Bosni i Hercegovini.¶

BENJAMIN KÁLLAY AND THE ARCHBISHOP OF VRHBOSNA JOSIP STADLER: PROBLEMS OF CATHOLICISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Zoran Grijak

Summary

In the time of joint Finance Minister B. Kállay, Austro-Hungarian authorities adopted the extremely complex issue of regulating inter-ethnic and inter-confessional relations in Bosnia and Herzegovina to their long-term interest of Monarchy's sustainability. This is the reason why they refused to fulfill the requests made by Archbishop of Vrhbosna, J. Stadler to pass a *Law on Conversion*, based on the model of similar legislation that was in force in other parts of the Monarchy. The Bosniak ethnic policy of Minister Kállay aimed at isolating Croat and Serbs from the influences of the ethnically-driven developments in Croatia and Serbia proper, while Muslims were offered acceptable ethno-identifying matrix that would connect them permanently – alongside due respect paid to their specificities determined by their Islamic faith (i.e., observance of the Shariat Law) and the sustenance of beys (the Muslim aristocracy, mainly major land-owners) – with the Monarchy. Bosnian Croats, their religious leaders and secular intelligentsia alike, had from the very beginning a positive attitude towards Austro-Hungarian Monarchy, while Muslim religious leadership and beys accepted it only when they were sure that their land would remain in their ownership and their religious and cultural specificities would be fully respected. Antagonism towards the Monarchy appeared only among Orthodox population, influenced by the Bosnian-Herzegovinian Orthodox Church hierarchy and the

dem Feuer holen lassen? Es steht zu fürchten, dass alles dies nicht zu ihren Günssten ausfallen werde. Darum wünschen wir der jetzigen Verwaltung Erfolg zu ihrer die Mohammedaner conservierenden Politik. Und diese Politik ist klar. Verwickelt wird sie erst, wenn wir selbst sie künstlich verwirren." *Die Lage der Mohammedaner in Bosnien*, von einem Ungarn [B. Kállay], Beč, 1900., 126.

propaganda from Southern Hungary and the Kingdom of Serbia. On the basis of archival documents, the author testifies that Austro-Hungarian authorities were aware of the threat posed by the Serbian policy in Bosnia and Herzegovina; they advocated unity of Catholics and Muslims in order to confront the Greater-Serbian tendencies of the country's Orthodox population. Austro-Hungarian authorities considered that, at one point in the future, there would be a massive conversion of Muslims to Christianity and that the issue was only whether Muslims would accept the Catholic or Orthodox Christian faith. Through their actions in the cases of individual conversions, which they deemed too detrimental and premature, they tried to contribute to the subsequent acceptance of Catholicism, rather than Orthodoxy by the Muslims of Bosnia and Herzegovina. ■